ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Tekmeria

Vol 10 (2011)

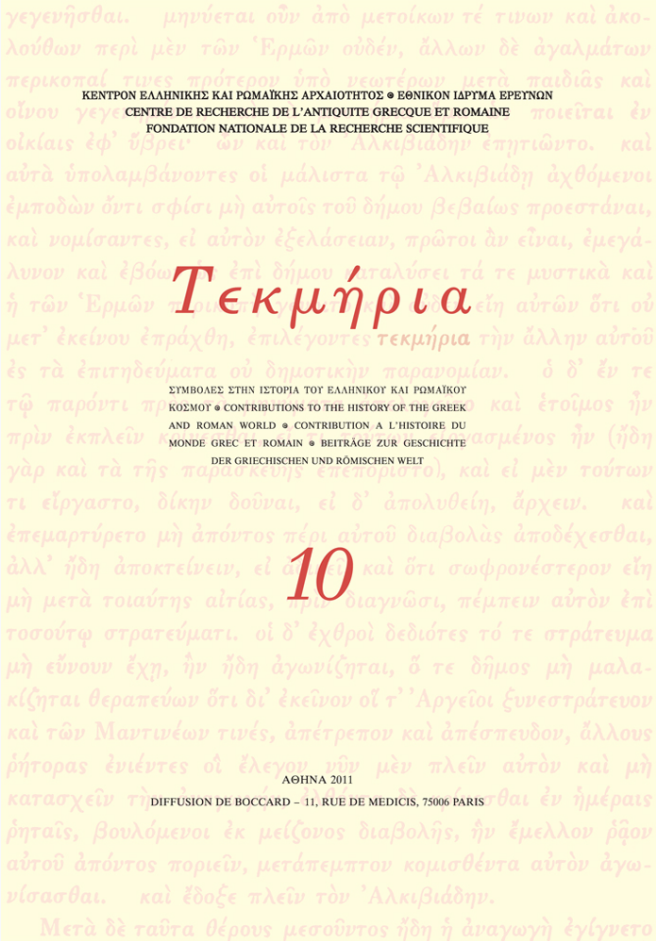

Μιὰ νέα τιμητικὴ ἐπιγραφὴ τῶν ἐφήβων ἀπὸ τὰ Καλίνδοια

ΗΛ. Κ. ΣΒΕΡΚΟΣ, Κ. ΣΙΣΜΑΝΙΔΗΣ

doi: 10.12681/tekmeria.274

To cite this article:

ΣΒΕΡΚΟΣ Η. Κ., & ΣΙΣΜΑΝΙΔΗΣ Κ. (2011). Μιὰ νέα τιμητικὴ ἐπιγραφὴ τῶν ἐφήβων ἀπὸ τὰ Καλίνδοια. *Tekmeria*, *10*, 185–211. https://doi.org/10.12681/tekmeria.274

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 16/07/2025 04:56:38

ΗΛΙΑΣ ΣΒΕΡΚΟΣ – ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΙΣΜΑΝΙΔΗΣ

Μιὰ νέα τιμητικὴ ἐπιγραφὴ τῶν ἐφήβων ἀπὸ τὰ Καλίνδοια*

1. Εἰσαγωγή

Ἀπὸ τὴ μακεδονικὴ πόλη Καλίνδοια προέρχεται ἕνας σχετικὰ μεγάλος ἀριθμὸς ἐπιγραφῶν, ὁρισμένες ἐκ τῶν ὁποίων, ὅπως π.χ. τὸ τιμητικὸ ψήφισμα γιὰ τὸν Ἀπολλώνιο, γιὸ τοῦ Ἀπολλωνίου,[1] εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὲς γιὰ τὴν ἱστορία τῆς πόλης κατὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐποχή. Μὲ βάση τριάντα μία ἐπιγραφές, γνωστὲς μέχρι τὸ 1996, οἱ Μ. Β. Χατζόπουλος καὶ Λ. Δ. Λουκοπούλου συνέταξαν τὴν προσωπογραφία τῶν Καλινδοίων, ἀποτελούμενη ἀπὸ 477 πρόσωπα.[2] Ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ποὺ διενεργεῖται ἀπὸ τὸ 2003 στὸ κέντρο τῆς ἀρχαίας πόλης καὶ ἰδιαίτερα στὸ χῶρο τοῦ Σεβαστείου, στοὺς πα-

---

* Χρήσιμες ὑποδείξεις ὀφείλουμε στὸν ἐπίκ. καθηγητὴ Γ. Ἀ. Σουρῆ, στὸν ἀναπλ. καθηγητὴ Π. Μ. Νίγδελη καὶ στὸν καθηγητὴ Ἄ. Χανιώτη. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς συντομογραφίες τοῦ *SEG* χρησιμοποιοῦνται οἱ ἀκόλουθες: Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I-II: M. B. Hatzopoulos – L. D. Loukopoulou, *Recherches sur les marches orientales de Teménides (Anthémonte-Kalindoia) Ière-IIe partie* («Μελετήματα» 11· Ἀθήνα 1992/1996). Papazoglou, "Structures": F. Papazoglou, "Structures ethniques et sociales dans les régions centrales des Balkans à la lumière des études onomastiques", στό: D. M. Pippidi (ἐκδ.), *Actes du VIIe congrès international d'épigraphie grecque et latine* (Βουκουρέστι-Παρίσι 1979) 153-169. Papazoglou, "Stèles": F. Papazoglou, "Les stèles éphébiques de Stuberra", *Chiron* 18 (1988) 233-270. Σισμανίδης, "Σεβαστεῖον": Κ. Σισμανίδης, "Τὸ οἰκοδομικὸ συγκρότημα τοῦ Σεβαστείου τῶν Καλινδοίων (Χῶροι Α-Ε)", στό: Π. Ἀδάμ-Βελένη (ἐπιμ.), *Καλίνδοια. Μιὰ ἀρχαία πόλη στὴ Μακεδονία* (Θεσσαλονίκη 2008) 124-168. Σισμανίδης, "Λατρεία": Κ. Σισμανίδης, "Ἡ λατρεία ἄλλων θεῶν", *αὐτόθι*, 169-185.

1. Κ. Λ. Σισμανίδης, "Τιμητικὸ ψήφισμα ἀπὸ τὸ Καλαμωτὸ Λαγκαδᾶ", *AE* 1983 [1985] 75-84 (=*SEG* XXXV 744, *Bull.épigr.* 1987, 688), Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 77-80 ἀρ. Κ2 καὶ *SEG* XLII 579, XLV 767, XLVI 754.

2. Γιὰ τὶς ἐπιγραφὲς βλ. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 74-122, Κ1-Κ31 (=*SEG* XLII 578-607, *Bull.épigr.* 1993, 365, *Ann.épigr.* 1992, 1525-1526). Βλ. ἐπίσης σχετικὰ *SEG* XLV 766-769, 771, XLVI 754-756, *Bull.épigr.* 1995, 427, *Bull.épigr.* 1999, 362.

ρακείμενους χώρους καὶ στὸ βουλευτήριο ἔφερε στὸ φῶς νέα ἐπιγραφικὰ εὑρήματα, τὰ ὁποία προσθέτουν νέα στοιχεῖα γιὰ τὴν παρουσία καὶ τὴ δράση τόσο τῶν ἤδη γνωστῶν ὅσο καὶ ἄγνωστων μέχρι τώρα προσώπων.

Γιὰ τὰ ἤδη γνωστὰ πρόσωπα προκύπτουν τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα: Ἡ Φλαουία Μύστα, γνωστὴ ἀπὸ μία ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία χρηματοδότησε τὴν κατασκευὴ ἑνὸς βωμοῦ σὲ κάποιο ναό,[3] μέ βάση μία ἐπιγραφὴ τοῦ ἔτους 86/87 μ.Χ. ἡ ἴδια καὶ τὰ τέκνα της, Φλαούιοι Εἰσίδωρος καὶ Μύστα νεωτέρα, ἐξορκίζουν τοὺς πολίτες τῆς πόλης στὴν τύχην τῶν Σεβαστῶν (ἐνευχόμεθα τὴν τῶν Σεβαστῶν τύχην τοῖς πολείταις ἡμῶν) προκειμένου νὰ φροντίζουν (πρόνοιαν ποιεῖσθαι) τὸν ναὸ τῶν αὐτοκρατόρων, ὃν κατεσκευάσαμεν ἐκ θεμελίων.[4] Ὁ Κότυς, γιὸς τοῦ Σωπάτρου, γνωστὸς μέχρι τοῦδε ἀπὸ τὴν ἀνάθεση τιμητικοῦ ἀγάλματος γιὰ τὸν φίλο του Μητρόδωρο, γιὸ τοῦ Ἀπολλωνίου,[5] ἀνήγειρε, σύμφωνα μὲ μία ἐπιγραφὴ τοῦ ἔτους 88/89 μ.Χ., μαζὶ μὲ τὸν ἀδελφό του Ἀρριδαῖο (ἱερέα τοῦ Διός, τῆς Ρώμης καὶ τοῦ αὐτοκράτορος) καὶ τὸ γιό του Σώπατρο τὴν ἐξέδραν καὶ τὸ βουλευτήριον καὶ τὴν στοάν.[6] Ὁ Σώπατρος Κότυος ἀναφέρεται ἐπίσης σὲ ἀποσπασματικὰ σωζόμενο τιμητικὸ ψήφισμα τῶν νέων τῆς πόλεως.[7] Ἂν ἡ Στραττώ, κόρη τοῦ Ἀρριδαίου, ποὺ μαρτυρεῖται σὲ ἀναθηματικὴ στὴ θεὰ Δήμητρα ἐπιγραφὴ τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.

Γιὰ τὴν προσωπογραφία τῆς πόλης βλ. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 174-193, *SEG* XLVI 752, *Bull.épigr.* 1997, 397, *Ann.épigr.* 1996, 1373.

3. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 84-85 ἀρ. K6 = *SEG* XLII 588. Βλ. ἐπίσης Σισμανίδης, «Σεβαστεῖον», 154, ἀρ. 24.

4. Κ. Σισμανίδης, "Ἡ συνέχεια τῆς ἔρευνας στὸ Σεβαστεῖο τῶν Καλινδοίων", *ΑΕΜΘ* 18 (2004) [2006] 217-218, 224 πίν. 12 (=*Ann.épigr.* 2004, 1329, *Bull.épigr.* 2006, 253, *SEG* LIV 606), Σισμανίδης, "Σεβαστεῖον", 152-153 ἀρ. 23 καὶ πρόσφατα Γ. Ἀ. Σουρῆς, "Ἐπικλήσεις στὴν τύχη τῶν αὐτοκρατόρων σὲ ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴ Μακεδονία", στό: Στ. Δρούγου *et alii* (ἐπιμ.), *Κερμάτια φιλίας. Τιμητικὸς τόμος γιὰ τὸν Ἰωάννη Τουράτσογλου*. Τόμ. Β΄: Ἐπιγραφική – Ἀρχαιολογία – Varia (Ἀθήνα 2009) 127.

5. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 85 ἀρ. K7 = *SEG* XLII 589.

6. Κ. Σισμανίδης, "Ὁ χῶρος Ε στὸ συγκρότημα τοῦ Σεβαστείου τῶν Καλινδοίων", *ΑΕΜΘ* 20 (2006) [2008] 253-254, 260 πίν. 5 [=*Bull.épigr.* 2008, 338 (2), *Ann. épigr.* 2006, 1325], Σισμανίδης, "Σεβαστεῖον" 164-165 ἀρ. 32. Σύμφωνα μὲ τὸν Μ. Β. Χατζόπουλο, *Bull.épigr.* 2008, 338 ὁ Ἀρριδαῖος Σωπάτρου "est peut-être le père de l'éphebe Ariston (Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 89 ἀρ. K9, στ. 65: Ἀρίστων Ἀρριδαίου) et de Strattô, qui dédia une stele ornée d'un paire d'oreilles en relief à Déméter". Μὲ βάση τὰ μέχρι τοῦδε στοιχεῖα ἡ ἄποψη αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ τεκμηριωθεῖ. Βλ. σχετικὰ καὶ κατ. σημ. 8.

7. Σισμανίδης (σημ. 6), 256-257, 261 πίν. 6 [=*Bull.épigr.* 2008, 338 (1)], Σισμανίδης "Σεβαστεῖον", 162-163 ἀρ. 31. Τὸ ὄνομα Σώπατρος ἀναφέρεται καὶ σὲ μία ἐπιτάφια στήλη τοῦ β΄ μισοῦ τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ., Σισμανίδης (σημ.6), 256-257, 261 πίν. 7 [=*Bull.épigr.*

ταυτίζεται μὲ τὴ μητέρα τοῦ Ἀπολλωνίου, γιοῦ τοῦ Ἀπολλωνίου, γνωστοῦ ἀπὸ τὸ τιμητικὸ ψήφισμα τοῦ ἔτους 1 μ.Χ. (βλ. σημ.1 στ. 44),[8] δὲν μπορεῖ νὰ τεκμηριωθεῖ.

Στὰ ἤδη γνωστὰ πρόσωπα θὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν ἡ Λάνασα, κόρη τοῦ Μενάνδρου, ἡ ὁποία ἀνήγειρε μία ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ στὴ Νανέα,[9] ὁ Σώπατρος, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται σὲ ἀποσπασματικὰ σωζόμενη ἐπιτύμβια στήλη τοῦ β΄ μισοῦ τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.,[10] τὸ ζεῦγος Γλαυκίας καὶ Μακεδονία, ποὺ μαρτυροῦνται σὲ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τοῦ 2ου/3ου αἰ. μ.Χ.,[11] ὁ Μεγιστίων, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου ἀναγράφεται σὲ μαρμάρινη βάση ἀγάλματος,[12] οἱ κοροπλάστες Μάξιμος καὶ Ἀπελλῆς, ὁ ἰδιοκτήτης ἐργαστηρίου πλίνθων Βεῖθυς[13] καὶ ὁ Παρνασός, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου ἀναφέρεται σὲ πήλινο πλακίδιο μὲ παράσταση Ἑρμῆ καὶ Νίκης.[14]

2. Ἡ νέα ἐπιγραφή

Ἡ ἐπιγραφὴ ποὺ δημοσιεύεται κατωτέρω προέρχεται ἀπὸ τὸ συγκρότημα τοῦ Σεβαστείου (Χῶρος ΣΤ). Πρόκειται γιὰ πλάκα ἀπὸ λευκὸ χονδρόκοκκο μάρμαρο ἀποτελούμενη ἀπὸ δύο συνανήκοντα τμήματα, ἀποκεκρουμένη διαγωνίως στὸ κάτω ἀριστερὸ τμῆμα της. Ἀποκεκρουμένη εἶναι καὶ ἡ πάνω ἀριστερὴ γωνία. Στὴν πρόσθια ὄψη διαμορφώνεται πλαίσιο (Εἰκ. 1). Ἡ πίσω πλευρὰ

2008 338 (3)] καὶ Σισμανίδης, "Σεβαστεῖον", 166 ἀρ. 33. Ἀπὸ τὰ ἴχνη τῶν γραμμάτων τοῦ πατρωνύμου τοῦ Σωπάτρου δὲν φαίνεται πιθανὴ ἡ ταύτισή του μὲ τὸν Σώπατρο Κότυος.

8. Κ. Σισμανίδης – Ἀν. Κεραμάρης, "Ἀνασκαφὴ στὸ Καλαμωτὸ Θεσσαλονίκης", *ΑΕΜΘ* 6 (1992) [1995] 399, Κ.Σισμανίδης, *ΑΔ* 46 (1991) [1996] *Χρον.* Β2, 293 πίν. 112 (*Bull.épigr.* 1996, 267· 1997, 399, *SEG* XLV 770). Γιὰ τὴν ἐπιγραφὴ βλ. ἐπίσης Σ. Πινγιάτογλου, "Ἡ λατρεία τῆς θεᾶς Δήμητρας στὴν ἀρχαία Μακεδονία", *Ἀρχαία Μακεδονία* 6 (1996) [1999] 912 καὶ πρόσφατα Σισμανίδης, "Λατρεία", 181 ἀρ. 46. Πρβλ. καὶ σημ. 6.

9. Σισμανίδης, "Λατρεία", 184 ἀρ. 48, *Bull.épigr.* 2008, 338 (1ος αἰ. π.Χ.).

10. Βλ. ἀνωτ. σημ. 7.

11. Ἠ. Σβέρκος – Κ. Σισμανίδης, "Δύο ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα ἀπὸ τὴ Μακεδονία", *ΤΕΚΜΗΡΙΑ* 6 (2001) [2002] 61-68 (=*SEG* LI 824, *Bull.épigr.* 2003, 370).

12. Κ. Σισμανίδης (σημ.6), 249 καὶ 260 εἰκ. 4. Ἂν καὶ ἡ ἀνάγνωση δὲ θεωρεῖται βέβαιη, τὸ ὄνομα Μεγιστίων εἶναι γνωστὸ στὸν ἑλληνικὸ κόσμο· βλ. π.χ. *LGPN* IV, *s.v.* (Ἱστρία, 138 μ.Χ.).

13. Σισμανίδης "Λατρεία", 173-177 ἀρ. 41-42 (1ος αἰ. μ.Χ.). Κ. Σισμανίδης, "Μιὰ πόλη μὲ μεικτὸ πληθυσμό", στό: Π. Ἀδάμ-Βελένη (ἐπιμ.), *Τὰ Καλίνδοια. Μία ἀρχαία πόλη στὴ Μακεδονία* (Θεσσαλονίκη 2008) 104 ἀρ. 5 (2ος αἰ. μ.Χ.).

14. Κ. Σισμανίδης, "Σεβαστεῖο Καλινδοίων: "Ἑστιάσεις καὶ εὐωχίες", *ΑΕΜΘ* 19 (2005) [2007] 147-148 καὶ 155 εἰκ. 9 (= *Bull.épigr.* 2007, 65, *SEG* LV 695) καὶ Σισμανίδης, "Λατρεία", 178 ἀρ. 43.

Εἰκ. 1. Ἡ ἐπιγραφή

εἶναι ἁδρὰ δουλεμένη. Ὁ χῶρος εὕρεσης καὶ οἱ διαστάσεις τοῦ μνημείου δείχνουν ὅτι ἀποτελοῦσε πιθανότατα τὴν ἐμπρόσθια ὄψη τῆς τελευταίας πρὸς νότον βάσης ποὺ ὑπάρχει στὴν πρόσοψη τοῦ χώρου.[15] Διαστάσεις: Μέγιστο σωζόμενο ὕψος: 0,645 μ. Πλάτος: 0,546 μ. Πάχος: 0,08 μ. Ὕψος γραμμάτων κυμαινόμενο: στ. 1-4: 2,5 ἑκ. (τὸ φῖ 3,7 ἑκ.). Στ. 5-10: 1,4-1,6 ἑκ. Στ. 11 κέ.: 1-1,3 ἑκ. Διάστιχα: Στ. 1-4: 1,5 ἑκ. Στ. 5-10: 1 ἑκ. Στ. 10 κέ. 0,5 ἑκ.

Κρεινίαν Φιλώτου *vv*
v τὸν γυμνασίαρχον
v ἀλείψαντα καὶ λούσαν-
4 *v*τα πανδημεὶ *vacat*
ἐφηβαρχοῦντος *vacat*
Ἀντιγόνου· *vvv* πρωτοστατοῦν-
τος Φιλώτου τοῦ Φιλώτου δι' ἐ-
8 πιμελητοῦ Φιλώτου τοῦ Φιλώτου
οἱ ὑπογεγραμμένοι ἔφηβοι ☙
Ἀντίγονος Νεικομάχου
Νείκων Ἱέρωνος
12 Ἀντίγονος Λυσιμάχου
Ἱέρων Βένζου
Ἀντίγονος Τραλ̣είσου
Ἀσκληπιόδωρος > ὁ καὶ Μᾶρκος
16 Ἡράκων Λ̣αικίου Θεόφιλος Ἀντιγόνου
[Ἱέ?]ρ̣ω̣ν̣ [Κ]ότυος Φίλητος Ἀντιγόνου
[---ca.5-6--]Κ̣ότυος Νεικόδημος Ἐπιμένου
[---ca.8-9---]Φ̣ί̣ρ̣μ̣ος Βεῖθυς Μέστου
20 [-------ca.12-13-------]Σ̣
[----------ca.15-16----------]!!Τ̣ΡΟΣ
[----------ca.19-20----------]
[----------ca.19-20----------]
24 [----------ca.21-22-------Ἡρ?]ά̣κωντος
[----------ca.25-26---------]Κ̣ΟΥ
[----------]

App.cr. 3. Συμπίλημα A + N. ‖ 14. Σώζεται ἡ ἄνω ἀπόληξη γωνιώδους γράμματος, πιθα-

15. Κ. Σισμανίδης, "Ἀρχαία Καλίνδοια. Ἡ συνέχεια τῆς ἔρευνας στὸ συγκρότημα τοῦ Σεβαστείου", *ΑΕΜΘ* 21 (2007) [2010] 299-300.

νότατα *λάμβδα* ‖ 16. Ἡ ἀριστερὴ κεραία τοῦ *ἦτα* ἀποκεκρουμένη· μετὰ τὸ *νῦ* διατηρεῖται ἡ ἄνω ἀπόληξη καὶ τμῆμα τῆς ἀριστερῆς πλάγιας κεραίας γωνιώδους γράμματος, πιθανότατα *λάμβδα* ‖ 17. Σώζεται ἡ στεφάνη γράμματος, πιθανότατα *ρῶ*, τὸ δεξιὸ ἡμικύκλιο τοῦ *ὠμέγα*, καὶ ἡ κατακόρυφη κεραία τελικοῦ γράμματος, πιθανότατα *νῦ*. Ἡ συμπλήρωση [Ἰέ]ρῳ εἶναι πολὺ πιθανή ‖ 18. Σώζεται μόνον τμῆμα τῆς κατακόρυφης καὶ ἡ ἄνω πλάγια κεραία τοῦ *κάππα* ‖ 19. Διακρίνονται τμῆμα τῆς κατακόρυφης καὶ ἡ δεξιὰ στεφάνη τοῦ *φῖ*, ἡ ἄνω ἀπόληξη τῶν *ἰῶτα* καὶ *ρῶ*, οἱ ἄνω ἀπολήξεις τοῦ *μῦ* ‖ 21. Σώζονται οἱ ἀπολήξεις δύο κατακόρυφων κεραιῶν, ἡ ὁριζόντια καὶ τμῆμα τῆς κατακόρυφης κεραίας τοῦ *ταῦ* ‖ 24. Διακρίνεται ἡ γωνία τοῦ *ἄλφα*. Τὸ ὄνομα πιθανότατα Ἡράκων (γεν. Ἡράκωντος καὶ Ἡράκωνος, βλ. ἐνδεικτικὰ *SEG* XLVII 1107 στ. 12: Ἡράκωντος (Θράκη, αὐτ. ἐποχή). *SEG* LI 472 στ. 39: Διονύσιος Ἡράκωνος (Μεσσήνη, 70 μ.Χ.) ‖ 25. Σώζεται τὸ πάνω τμῆμα τῆς κατακόρυφης καὶ ἡ ἄνω πλάγια κεραία τοῦ *κάππα*.

3. Χρονολόγηση

Μὲ βάση τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται στὸν 1ο αἰ. μ.Χ. καὶ πιθανότατα στὸ β΄ μισό του (βλ. καὶ κατ. σελ. 193/4). Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ὁμοιότητα τῶν γραμμάτων μὲ τὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸν γυμνασίαρχο Νεικοκλέα, γιὸ τοῦ Φιλώτου (ἡ ὁποία εἶναι πρωιμότερη),[16] ὅπως ἐπίσης μὲ τὴν ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ τῆς Φλαουίας Μύστας καὶ τῶν τέκνων της τοῦ ἔτους 86/87 μ.Χ. ἀπὸ τὴν ἴδια πόλη.[17] Ὅσον ἀφορᾶ στὴ μορφὴ τῶν γραμμάτων θὰ πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τῶν πρώτων ἐννέα στίχων, ὅπου χρησιμοποιοῦνται κυρίως γωνιώδη γράμματα, διαφέρει ἀπὸ αὐτὰ τῶν λοιπῶν στίχων ὅπου ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα τῶν ἐφήβων καὶ ἰδιαίτερα αὐτὰ τῆς δεύτερης στήλης, ὅπου κυριαρχοῦν τὰ γωνιώδη γράμματα καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ χαράχτηκαν ἀπὸ ἄλλο χέρι, εἴτε νὰ χαράχτηκαν, γιὰ ἀδιευκρίνιστη αἰτία, ἀργότερα. Ἡ ἰδιομορφία πάντως αὐτή, ἡ χρήση δηλαδὴ στὴν ἴδια ἐπιγραφὴ γωνιωδῶν καὶ μηνοειδῶν γραμμάτων, ἀπαντᾶ καὶ σὲ ἄλλες ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴν πόλη.[18]

16. Βλ. σχετικὰ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 87-90 ἀρ. Κ9 = *SEG* XLII 580 (μεταξὺ 68-69 καὶ 96-98 μ.Χ.).

17. Βλ. ἀνωτ. σημ. 4.

18. Πρβλ. τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τῶν λοιπῶν τιμητικῶν γιὰ γυμνασίαρχους ἐπιγραφῶν, Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 87-94 Κ9-Κ12 (= *SEG* XLII 580-583), ὅπως ἐπίσης τὴν ἐνεπίγραφη βάση ἀγάλματος τοῦ ἔτους 79/80 μ.Χ., βλ. Κ. Σισμανίδης, "Ναὸς αὐτοκρατορικῆς λατρείας στὰ ἀρχαία Καλίνδοια", *ΑΕΜΘ* 17 (2003) [2005] 148-149 (=*SEG* LIII 606, *Bull.épigr.* 2005, 349, *Ann.épigr.* 2003, 1596) καὶ Σισμανίδης, "Σεβαστεῖον", 137 ἀρ. 14. Πρβλ. ἐπίσης τὸν ἐφηβικὸ κατάλογο ἀπὸ τὸ Σισάνι, *ΕΑΜ* 187 (146/147 μ.Χ.).

4. Ὁ γυμνασίαρχος Κρεινίας Φιλώτου

Σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς τὸ μνημεῖο ἀνήγειραν οἱ ἔφηβοι πρὸς τιμὴν τοῦ γυμνασίαρχου Κρεινία, γιοῦ τοῦ Φιλώτου. Πρόκειται πιθανότατα γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ὡς πρωτοστάτης τῶν ἐφήβων στὴν τιμητικὴ γιὰ τὸν γυμνασίαρχο Νεικοκλέα, γιὸ τοῦ Φιλώτου, ἐπιγραφή.[19] Οἱ λόγοι τῆς ἀνάθεσης ἐξηγοῦνται ἐδῶ μὲ τὴν ἔκφραση ἀλείψαντα καὶ λούσαντα πανδημεί, χωρὶς ὡστόσο, ὅπως συμβαίνει στὶς λοιπὲς περιπτώσεις τουλάχιστον ἀπὸ τὰ Καλίνδοια, νὰ προσδιορίζεται τὸ χρονικὸ διάστημα τῆς ἡμέρας κατὰ τὸ ὁποῖο ἡ προσφορὰ τοῦ Κρεινία κάλυψε τὰ ἔξοδα τοῦ ἀλείμματος τῶν ἐφήβων.[20] Στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸ γυμνασίαρχο Τ(ίτον) Φλάουιον Ἀνδρονείκου υἱὸν Ἀπολλώνιον ἀπαντᾶ ἡ ἔκφραση ἀλείψαντα καὶ λούσαντα | πανδημὶ δι' ὅλης ἡμέρας[21] καὶ στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸ γυμνασίαρχο Τ(ίτον) Φλάουιον Φιλίππου υἱὸν Ἀνδρόνικον ὑπάρχει ἡ ἔνδειξη ἀ|λείψαντα πανδημεὶ | δι' ὅλης ἡμέρας.[22] Στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸ γυμνασίαρχο Σεραπίωνα, γιὸ τοῦ Ἔρωτος, ἀπὸ τὸν Ἀνθεμοῦντα τοῦ ἔτους 62/63 μ.Χ. ὑπάρχει ἡ ἔκφραση [ἀ]λείψαντα δι' ὅλου | [τοῦ ἐνια]υτοῦ πανδημεί,[23] ἐνῶ τὸ χρονικὸ διάστημα τῆς ἡμέρας κατὰ τὸ ὁποῖο ἡ

19. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 87-90 ἀρ. Κ9 (= *SEG* XLII 580), στ. 8-9: πρωτοστατοῦντος | Κρινίου τοῦ Φιλώτου. Βλ. σχετικὰ καὶ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 279. Γιὰ τὴ χρήση τοῦ *ει* στὴ θέση τοῦ *ι* καὶ ἀντίστροφα βλ. L. Threatte, *The Grammar of Attic Inscriptions I. Phonology* (Βερολῖνο-Νέα Ὑόρκη 1980) 190 κέ. (κυρίως 198-202, αὐτ. ἐποχή).

20. Γιὰ τὰ καθήκοντα τοῦ γυμνασίαρχου εἰδικὰ στὶς πόλεις τῆς Μακεδονίας βλ. Δ. Κανατσούλης, "Ἡ Μακεδονικὴ πόλις ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεώς της μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου", *Μακεδονικά* 5 (1963) 51-58. Στὰ καθήκοντα τοῦ γυμνασίαρχου ἀναφέρεται διεξοδικὰ ὁ γυμνασιαρχικὸς νόμος τῆς Βέροιας, βλ. Ph. Gauthier – M. B. Hatzopoulos, *La loi gymnasiarchique de Béroia* («Μελετήματα» 16· Ἀθήνα 1993), *SEG* XLIII 381, *I.Beroia* 1. Πρβλ. καὶ τὸ διάγραμμα τοῦ Φιλίππου Ε΄ ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη, *SEG* XLIII 369, M. B. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions under the Kings II. Epigraphic Appendix* («Μελετήματα» 22· Ἀθήνα 1996) 40-41 ἀρ. 16, *SEG* XLVI 717 (183 π.Χ.).

21. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 91-93 Κ11 (*SEG* XLII 582), στ. 3-4. Ὅμοια διατύπωση ἀπαντᾶ στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴ Βέροια γιὰ τὸ γυμνασίαρχο Κ(όιντο) Ποπίλλιο Πρόκλον Ἰουνιανὸ Πύθωνα, *I.Beroia* 114 (2ος/3ος αἰ. μ.Χ.).

22. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 90-91 Κ10 (*SEG* XLII 581), στ. 4-6. Βλ. ἐπίσης τὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸν Κ(όϊντο) Ἰούλιο Πάκχο ἀπὸ τὴν Λυχνιδό, *IG* X 2.2 368 (1ος/2ος αἰ. μ.Χ.).

23. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 54-55 ἀρ. Α9 (= *SEG* XLII 559) στ. 5-6. Ἡ ἔκφραση γυμνασιαρχήσαντα πανδημὶ δι' ὅλου ἔτους ἀπαντᾶ στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸν Γ(άιο) Ἰούλ(ιο) Εὐφραντικὸ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, *IG* X 2 1, 196 (3ος αἰ. μ.Χ.), ἐνῶ στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν ἴδια πόλη γιὰ τὸν Φλάβ(ιο) Τερεντιανὸ

προσφορὰ τοῦ γυμνασίαρχου καλύπτει τὴν ἐπάλειψη τῶν ἐφήβων προσδιορίζεται στοὺς ἐφηβικοὺς καταλόγους τῶν ἐτῶν 41-48 (?) καὶ 74/75 μ.Χ. ἀπὸ τὴ Στύβερρα μὲ τὴν ἔκφραση ἤλιψεν ἢ ἀλείψας ἀπὸ ὥρας τετάρτης ἄχρι ὥρας δεκάτης.[24]

5. Ὁ ἐφήβαρχος

Ἡ σχέση τοῦ ἐφήβαρχου μὲ τοὺς ἐφήβους καὶ τὸ γυμνάσιο ἀπασχόλησε ἐκτενῶς τὴν ἔρευνα.[25] Ὁ L. Robert θεωρεῖ ὅτι ὁ ἐφήβαρχος εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀξιωματούχους τοῦ γυμνασίου,[26] ἄποψη τὴν ὁποία ὑποστηρίζει καὶ ὁ Δ. Κανατσούλης γιὰ τοὺς ἐφηβάρχους στὶς πόλεις τῆς Μακεδονίας.[27] Ἡ F. Papazoglou μὲ βάση τοὺς καταλόγους ἀπὸ τὴ Στύβερρα καὶ ἐπισημαίνοντας ὅτι ὁ ἐφήβαρχος στὸν ἐφηβαρχικὸ νόμο τῆς Ἀμφίπολης εἶναι "selon toute apparence, un magistrat", καταλήγει ὅτι ὁ ἐφήβαρχος μπορεῖ νὰ εἶναι εἴτε ἀξιωματοῦχος

Ἀσκληπιακὸ ὑπάρχει ἡ ἔνδειξη γυμνασιαρχήσαντα ἀμέμπτως καὶ ἀλείψαντα πανδημεὶ ἐκ τῶν ἰδίων ἐν τῷ ϛοσ Σεβ(αστῷ) ἔτει, *IG* X 2 1, 215 (244/245 μ.Χ.).

24. Βλ. σχετικὰ F. Papazoglou, "Stèles", 236-237 ἀρ. 1 (= *SEG* XXXVIII 675, *IG* X 2 2 323), Papazoglou, "Stèles", 238-239 ἀρ. 5 (= *SEG* XXXVIII 679, *IG* X 2 2, 325 I) καὶ Papazoglou, "Stèles", 239-240 ἀρ. 6 (= *SEG* XXXVIII 680, *IG* X 2 2, 326 I). Γιὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ κόσμο βλ. ἐνδεικτικὰ *SEG* XXXV 598, *Bull.épigr.* 1988, 744: γυμνασιαρχήσα[ντα | ὅλο]ν τὸν ἐνιαυτὸν μόνον (Λάρισα, ca. 100 π.Χ.)· *IG* II^2 2047 στ. 6: γυμνασιαρχοῦντος δι' ὅλου τοῦ ἔτους (Ἀθήνα, 140/141 ἢ 141/142)· *TAM* V 2, 1203 στ. 17/18: ἀλίφοντος ... | δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ἐκ τῶν ἰδίων τὸ τρίτον (Ἀπολλωνίς/Λυδία, 1ος αἰ. π.Χ.)· *TAM* V 2, 1204 στ. 2-3: ἀλίφοντος τὸν ἐνιαυτὸν ἐκ τῶν ἰδί|ων δαπανημάτων (Ἀπολλωνίς)· *OGIS* 479 (= *IGR* IV 522), στ. 8-11: καὶ γυμνα|σίαρχος ἐκ τῶν ἰδίων ἐλευθέρων καὶ δούλων ἀπὸ | ἀρχομένης ἡμέρας ἕως νυκτὸς δρακτοῖς ἐκ λου|[τήρ]ων (Δορύλαιον/Φρυγία, 1ος/2ος αἰ.)· *IGR* IV 454 στ. 8-9: ἀλείφοντα ἐγ λουτήρων | δι' ὅλης ἡμέρας ἐκ τῶν ἰδίων (Πέργαμον)· St. Hagel – K. Tomaschitz, *Repertorium der Westkilikischen Inschriften*, *ETAM* 22 (Βιέννη 1998)· Sel. 65 στ. 4-6: ἀλίψαντα | ἀπὸ ἡλίου ἀνατολ[ῆς] μ[έχρι δύσε]|ως (Σελεύκεια)· *TAM* V 2, 1367 στ. 5-7: καὶ θέντα τὰ ἀλείμματα ἐξ ὁλκε[ί]|ων μεστῶν τοῖς νέοις καὶ γέρου[σι] καὶ παισὶ καὶ ἀπαλαίσ|τρο<ις> δι' ὅλης ἡμέ<ρ>ας ἄχ<ρι> νυκτός (Μαγνησία στὸ Σίπυλο). Γιὰ παραδείγματα βλ. καὶ Fr. Quass, *Die Honoratiorenschicht in den Städten des griechischen Ostens* (Στουτγάρδη 1993) 317-323.

25. Οἱ σχετικὲς μὲ τὴν ἐφηβεία πηγὲς συγκεντρώνονται ἀπὸ τὸν N. M. Kennell, *Ephebeia. A Register of Greek Cities with Citizen Training Systems in the Hellenistic and Roman Periods*, *Nikephoros* Beihefte 12 (Hildesheim 2006).

26. L. Robert, *Études anatoliennes* (Παρίσι 1937) 200. Πρβλ. τοῦ ἰδίου, "Le dieu Fulvus à Thessalonique", *Hellenica* 2 (1946) 37-42 [= Π. Ἀδάμ-Βελένη (ἐπιμ.), *Θεσσαλονίκην Φιλίππου βασίλισσαν. Μελέτες γιὰ τὴν ἀρχαία Θεσσαλονίκη* (Θεσσαλονίκη 1985) 862-867], ὅπου διατυπώνεται ἡ ἄποψη ὅτι οἱ ἐφήβαρχοι καὶ ἱερεῖς τοῦ θεοῦ Φούλβου στὴ Θεσσαλονίκη ἦσαν ἔφηβοι.

27. Κανατσούλης (σημ. 20), 58-63.

("éphebarque-magistrat"), εἴτε ὁ πρῶτος τῶν ἐφήβων ("éphebarque-premier éphébe") καὶ ὅτι ἡ πρακτικὴ αὐτὴ μεταβάλλεται ἀπὸ ἐποχὴ σὲ ἐποχή.[28] Τὴν ἄποψη ὅτι ὁ ἐφήβαρχος μποροῦσε ταυτόχρονα νὰ εἶναι καὶ ἔφηβος στηρίζει σὲ δύο ἐφηβικοὺς καταλόγους ἀπὸ τὴν Ὀδησσὸ τῶν ἐτῶν 215 καὶ 221 μ.Χ., ὅπου μετὰ τὴν εἰσαγωγικὴ φόρμουλα οἵδε εἰσὶν ἔφηβοι ἀκολουθοῦν οἱ ἐκφράσεις πρῶτοι τῶν ἐφήβων καὶ ἐφήβαρχοι καὶ ὁ πρῶτος τῶν ἐφήβων καὶ πρωτοστάτης καὶ ἐφήβαρχος ἀντίστοιχα.[29] Τὴν ἴδια ἄποψη μὲ τὴν F. Papazoglou ὑποστηρίζει καὶ ὁ J. Kleijwegt.[30] Σύμφωνα μὲ τοὺς Μ. Β. Χατζόπουλο καὶ Λ. Δ. Λουκοπούλου ὁ ἐφήβαρχος εἶναι κατὰ κανόνα ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐφήβους.[31] Ὁ N. M. Kennell θεωρεῖ ὅτι ἡ ἐφηβαρχία ἀποτελεῖ ἀρχὴ καὶ ὁ ἐφήβαρχος εἶναι συνήθως νέος μεταξὺ 20 καὶ 30 ἐτῶν,[32] ἐνῶ κατὰ τὸν J. H. M. Strubbe ἡ ἐφηβαρχία εἶναι "a low-ranking municipal office or an office within the gymnasium".[33]

Ἡ νέα ἐπιγραφὴ θέτει ξανὰ τὸ ζήτημα γιὰ δύο λόγους: α) Ἐδῶ ὁ ἐφήβαρχος Ἀντίγονος (στ. 5/6: ἐφηβαρχοῦντος | Ἀντιγόνου) ταυτίζεται πιθανότατα μὲ τὸν Ἀντίγονο Νεικομάχου (στ. 10), ὁ ὁποῖος ἀναγράφεται πρῶτος μεταξὺ τῶν ἐφήβων (μὲ μεγαλύτερα μάλιστα στοιχεῖα σὲ σχέση μὲ αὐτὰ τῶν στίχων ποὺ ἀκολουθοῦν). Μόνον ἔτσι μπορεῖ, κατὰ τὴν ἄποψή μας, νὰ δικαιολογηθεῖ ἡ ἀπουσία τοῦ πατρωνύμου τοῦ Ἀντιγόνου στὸ εἰσαγωγικὸ τμῆμα τῆς ἐπιγραφῆς. β) Ὁ ἔφηβος Νείκων, γιὸς τοῦ Ἱέρωνος (στ. 11), μπορεῖ νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸν ὁμώνυμο ἐφήβαρχο τῆς τιμητικῆς γιὰ τὸν μέγαν γυμνασίαρχον Τ(ίτον) Φλάουιον Ἀνδρόνικον, γιὸ τοῦ Φιλίππου, ἐπιγραφῆς.[34] Ἂν καὶ τὰ δύο ὀνόματα (Ἱέρων καὶ Νείκων) ἀπαντοῦν μὲ μεγάλη συχνότητα στὴν προσωπο-

28. F. Papazoglou, "Stèles", 248-249.

29. *IGBulg* I^2 47 (215 μ.Χ.), 47 bis (+*IGBulg* V 5022, 5025, 221 μ.Χ.). Πρβλ. καὶ τὴν *IGBulg* I^2 48, ὅπου ἐπίσης ἡ ἔκφραση *πρῶτος ὁ ἐφήβαρχος* ἕπεται τῆς εἰσαγωγικῆς φόρμουλας *οἵδε εἰσὶν ἔφηβοι* (238 μ.Χ.). Βλ. σχετικὰ καὶ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 364, *SEG* XLVI 908.

30. J. Kleijwegt, *Ancient Youth. The ambiguity of youth and the absence of adolescence in Greco-Roman society* (Amsterdam 1991) 99-100.

31. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 364-366, ἰδιαίτερα 365: "l'éphébarque étant de règle un des éphèbes, son nom est régulièrement omis des catalogues des éphèbes pour éviter toute redondance". Πρβλ. *SEG* XLVI 753.

32. N. M. Kennell, "The status of Ephebarch", *Tyche* 15 (2000) 103-108, *SEG* L 1764.

33. J. M. H. Strubbe, "Youth Magistrates in the Greek East", *Mnemosyne* 58 (2005) 94 καὶ κυρίως 110.

34. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 90-91 ἀρ. K10 (=*SEG* XLII 581), στ. 6-8: ἐ|φηβαρχοῦντος Νεί|κωνος τοῦ Ἱέρωνος.

γραφία τῶν Καλινδοίων,[35] ἡ ταύτιση τῶν δύο προσώπων θὰ πρέπει, κατὰ τὴν ἄποψή μας, νὰ θεωρηθεῖ βέβαιη. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο προκύπτει ἡ παρακάτω χρονικὴ ἀκολουθία τῶν τιμητικῶν γιὰ γυμνασίαρχους ἐπιγραφῶν ἀπὸ τὰ Καλίνδοια: α) τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸν γυμνασιαρχήσαντα ἐν παιδὶ Νεικοκλέα, γιὸ τοῦ Φιλώτου· β) τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸν γυμνασίαρχο Κρεινία, γιὸ τοῦ Φιλώτου, ὁ ὁποῖος στὴν προηγούμενη ἐπιγραφὴ εἶναι ἀκόμη ἔφηβος·[36] γ) τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸν Τ(ίτο) Φλάουιο Ἀνδρόνικο, γιὸ τοῦ Φιλίππου. Ἐδῶ ὁ ἔφηβος τῆς προηγούμενης ἐπιγραφῆς, Νείκων, γιὸς τοῦ Ἱέρωνος, ἀναφέρεται ὡς ἐφήβαρχος· δ) τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸν γυμνασίαρχο Τ(ίτο) Φλάουιο Ἀπολλώνιο, γιὸ τοῦ Ἀνδρονίκου (βλ. σημ. 21).

Ἀπὸ τοὺς ἐφηβικοὺς καταλόγους καὶ τὶς τιμητικὲς ἐπιγραφὲς ἡ εἰκόνα ποὺ προκύπτει γιὰ τὸν ἐφήβαρχο στὶς πόλεις τῆς Μακεδονίας εἶναι ἡ ἑξῆς:

Στὰ Καλίνδοια στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸν γυμνασίαρχο Νεικοκλέα, γιὸ τοῦ Φιλώτου, ὁ ἐφήβαρχος Τρυφωνᾶς τοῦ Ἀττάλου δὲν ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν ἐφήβων. Ὡστόσο, ὡς πρὸς τὴν διάρθρωση τὸ κείμενο παρουσιάζει τὴν ἑξῆς ἰδιορυθμία σὲ σχέση μὲ τὰ ὑπόλοιπα ἀπὸ τὴν ἴδια πόλη: Ἡ ἔκφραση ἐφηβαρχοῦντος τοῦ δεῖνος ἕπεται τῆς εἰσαγωγικῆς φόρμουλας οἱ ἔφηβοι, γεγονὸς ποὺ ὁδηγεῖ στὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ ἐφήβαρχος, ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ ἐπιμελητὲς καὶ ὁ πρωτοστάτης τῆς ἴδιας ἐπιγραφῆς, ἦταν ἔφηβος.[37] Ἐπίσης ἔφηβος εἶναι ὁ ἐφήβαρχος Ἀντίγονος στὴν ἐπιγραφὴ ποὺ δημοσιεύεται ἐδῶ. Ὁ ἐφήβαρχος Νείκων, γιὸς τοῦ Ἱέρωνος, ποὺ μαρτυρεῖται στὴν τιμητικὴ γιὰ τὸν γυμνασίαρχο Τ(ίτο) Φλάουιο Ἀνδρόνικο ἐπιγραφή, ἂν ἡ ταύτιση ποὺ προτείνεται ἀνωτέρω εἶναι ὀρθή, δὲν ἀνήκει στοὺς ἐφήβους τοῦ ἀντίστοιχου ἔτους. Στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸν Τ(ίτον) Φλάουιον Ἀπολλώνιον, γιὸ τοῦ Ἀνδρονείκου, ὁ ἐφήβαρχος Κότυς, γιὸς τοῦ Κότυος, δὲν ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν ἐφήβων καὶ ἡ ἀναφορά του προηγεῖται τῆς φόρμουλας οἱ ὑπογεγραμμένοι ἔφηβοι.[38]

---

35. Βλ. σχετικὰ κατ. σημ.129.

36. Ἂν ἰσχύει ἀκόμη ἡ ρύθμιση ποὺ ἀναφέρεται στὸν γυμνασιαρχικὸ νόμο ἀπὸ τὴν Βέροια, *I.Beroia* 1 A, στ. 22-24 [βλ. σχετικὰ Gauthier–Hatzopoulos (σημ.20), 50-52], σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ γυμνασίαρχος πρέπει νὰ εἶναι ἄνω τῶν τριάκοντα καὶ κάτω τῶν ἑξήντα ἐτῶν, ἡ χρονικὴ ἀπόσταση τῶν δύο ἐπιγραφῶν ἀνέρχεται τουλάχιστον σὲ μία δεκαετία.

37. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 87-90 K9 (= *SEG* XLII 580), στ. 1-4: Νεικοκλέα Φιλώτου τοῦ Νει|κοκλέους γυμνασιαρχή|σαντα ἐν παιδί, οἱ ἔφηβοι, | ἐφηβαρχοῦντος Τρυφωνᾶ τοῦ Ἀττάλου κλπ. Βλ. σχετικὰ καὶ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 364. Πρβλ. καὶ τὴ διάρθρωση τῶν καταλόγων ἀπὸ τὴν Ὀδησσό (σημ. 29).

38. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 90-91 K10 (= *SEG* XLII 581), στ. 6-8·

Μὲ βάση τοὺς ἐφηβικοὺς καταλόγους ἀπὸ τὴ Στύβερρα ἔφηβος εἶναι ὁ ἐφήβαρχος στὶς ἀκόλουθες τρεῖς περιπτώσεις: α) Ὁ ἐφήβαρχος τοῦ ἔτους 74/75 μ.Χ. Δικαῖος Πετικίου ὁ καὶ Ῥοῦφος ταυτίζεται πιθανότατα μὲ τὸν ὁμώνυμο ἔφηβο τοῦ ἰδίου ἔτους.[39] β) Σύμφωνα μὲ τὸν κατάλογο τοῦ ἔτους 107/108 μ.Χ. ὁ ἐφήβαρχος Φίλων, γιὸς τοῦ Παραμόνου, ἀνέτα|ξε τοὺς ἐφήβους διὰ τ|ῆς τοῦ πατρὸς ἐπιμελε|ίας (στ. 89-93). Τὸ ὄνομα μάλιστα τοῦ Φίλωνος ἀναγράφεται πρῶτο στὸν κατάλογο τῶν ἐφήβων (στ. 93-94).[40] Ἡ F. Papazoglou, χωρὶς νὰ ἀποκλείει τὴν πιθανότητα ὅτι ὁ ἐφήβαρχος εἶναι καὶ ὁ πρῶτος τῶν ἐφήβων, ἐπισημαίνει ὅτι ἡ διττὴ ἀναφορὰ τοῦ ὀνόματος Φίλων Παραμόνου στὴν ἐπιγραφὴ μπορεῖ νὰ ὀφείλεται σὲ σύμπτωση, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τὴν ἰδιαίτερα συχνὴ παρουσία τῶν ὀνομάτων Φίλων καὶ Παράμονος στὴν προσωπογραφία τῆς πόλης.[41] Πάντως, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ προηγούμενο παράδειγμα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιγραφὴ ποὺ δημοσιεύεται ἐδῶ, ἡ ἀναγραφὴ τοῦ ἐφηβάρχου καὶ μεταξὺ τῶν ἐφήβων δὲν καθιστᾶ τὴν περίπτωση τοῦ Φίλωνος μοναδική.[42] γ) διὰ τῆς Διονυσίου τοῦ Ζο|άνδρου τοῦ πατρὸς ἐ|πιμελείας ἐφηβεύσας ‖ καὶ αὐτὸς ἀνέταξεν τοὺς | ἐπ' αὐτῷ γενομένους | ἐφήβους ὁ ἐφήβαρχος τοῦ ἔτους 116/117

91-93 ἀρ. Κ11 (= *SEG* XLII 582), στ. 4-5. Πιθανή, μὲ βάση τὸν ἀριθμὸ τῶν γραμμάτων, θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ ἡ συμπλήρωση στὸ στίχο 18 τῆς ἐπιγραφῆς ποὺ δημοσιεύεται ἐδῶ [Κότυς] Ḳότυος. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ ταύτισή του μὲ τὸν ὁμώνυμο ἐφήβαρχο δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ.

39. Papazoglou, "Stèles", 238-239 ἀρ. 5 (= *SEG* XXXVIII 679, *IG* X 2 2, 325 I), στ. 15-17 καὶ 28, Papazoglou, "Stèles", 239-240 ἀρ. 6 (= *SEG* XXXVIII 680, *IG* X 2 2, 326 I), στ. 13-17. Βλ. σχετικὰ καὶ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 365 σημ.1 καὶ *SEG* XLVI 808.

40. Papazoglou, "Stèles", 240 ἀρ. 9 (= *SEG* XXXVIII 683, *IG* X 2 2, 325 III). Ὁ πατέρας τοῦ Φίλωνος ταυτίζεται πιθανότατα μὲ τὸν ἔφηβο τοῦ ἔτους 74/75 μ.Χ. Παράμονο Φίλωνος, Papazoglou, "Stèles", 238-239 ἀρ. 5 (= *SEG* XXXVIII 679, *IG* X 2 2, 325 I), στ. 43-44.

41. F. Papazoglou, "Stèles", 248: «Il peut s'agir d'une simple coïncidence vu la fréquence des deux noms dans l'onomastique stuberrienne, mais il ne faut pas exclure non plus la possibilité que l'éphébarque ait été en l'occurence le premier éphèbe». Οἱ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 365 θεωροῦν τὴν περίπτωση τοῦ Φίλωνος Παραμόνου "exceptionnel".

42. Βλ. σχετικὰ κατ. σημ. 82. Νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὸν κατάλογο ἐφήβων ἀπὸ τὴν Ἀπολλωνίδα τῆς Λυδίας, *TAM* V 2, 1203, παρὰ τὴν ἔνδειξη ὅτι ὁ γυμνασίαρχος Δαμόνικος, γιὸς τοῦ Δημητρίου, εἶναι ἔφηβος (στ. 16-17: Γυμνασιαρχοῦντος Δαμονίκου τοῦ Δημητρίου, τοῦ δὲ αὐτοῦ | καὶ ἐφηβεύοντος), τὸ ὄνομά του ἀναγράφεται καὶ μεταξὺ τῶν ἐφήβων (στ. 21: Δαμόνικος Δημητρίου ὁ προγεγραμμένος γυμνασίαρχος). Γιὰ τὴν ἐπιγραφὴ βλ. καὶ Strubbe (σημ. 33), 102-103.

μ.Χ. Μάξιμος Διονυσίου.[43] Ἡ χρήση ἐδῶ τῆς μετοχῆς ἀορίστου (ἐφηβεύσας ἀντὶ ἐφηβεύων) δὲν δηλώνει ὅτι ὁ Μάξιμος ἦταν "un ancien éphebe",[44] ἀλλὰ ἐξηγεῖται πιθανότατα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ κατάλογοι συντάσσονται μὲ τὸ πέρας τοῦ ἔτους ἐφηβείας.[45] Στὸν ἐφηβικὸ π.χ. κατάλογο τοῦ ἔτους 180/181 μ.Χ. ἀπὸ τὴν Ἔδεσσα ὑπάρχει ἡ ἔκφραση ἀπογραφὴ | ἐφήβων τῶν ἐφηβευσάν|των ὑπὸ Λυσίμαχον Σαβι|διανοῦ τὸν ἐφήβαρχον[46] καὶ στὸν κατάλογο τοῦ ἔτους 53/54 μ.Χ. ἀπὸ τὴ Στύβερρα ἀναγραφὴ τῶν ἐφηβευσάντων.[47]

Διὰ τῆς τοῦ πατρὸς ἐ|πιμελείας Μ(άρκου) Ἰνστεΐου Ὀρέ|στου ἀνέταξεν τοὺς ἐ|π' αὐτῷ γενομένους ἐφή|βους καὶ ὁ ἐφήβαρχος τοῦ ἔτους 121/122 μ.Χ. Μ. Ἰνστέϊος Κασσιανὸς Φιλόξενος.[48] Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση, ὅπως ἄλλωστε καὶ σὲ ἐκείνη τῶν ἐφηβάρχων Φίλωνος, γιοῦ τοῦ Παραμόνου, καὶ Μαξίμου, γιοῦ τοῦ Διονυσίου, ἡ ἔκφραση δι' ἐπιμελείας τοῦ πατρός, δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀντίστοιχη τῆς ἔκφρασης δι' ἐπιμελητῶν στὶς ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὰ Καλίνδοια,[49] ἀλλὰ εἶναι ἐνδεικτικὴ ὅτι τὰ ἐν λόγῳ πρόσωπα κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἄσκησης τῶν καθηκόντων τους ὡς ἐφηβάρχων δὲν εἶχαν ἀκόμη ἐνηλικιωθεῖ (παῖδες/ἔφηβοι).[50] Ἡ ἀπουσία μάλιστα κάποιας ἔνδειξης ἀπὸ τὴν ὁποία νὰ

43. Papazoglou, "Stèles", 241 ἀρ. 10 (= *SEG* XXXVIII 684, *IG* X 2.2, 327), στ. 5-12. Ὁ Διονύσιος, γιὸς τοῦ Ζωάνδρου, ταυτίζεται πιθανότατα μὲ τὸν ὁμώνυμο ἔφηβο τοῦ ἔτους 74/75 μ.Χ., Papazoglou, "Stèles", 238 ἀρ. 5 (= *SEG* XXXVIII 679, *IG* X 2.2, 325 I), στ. 22.

44. Papazoglou, "Stèles", 248.

45. Βλ. σχετικὰ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 366. Ἡ χρήση μετοχῆς ἐνεστώτα (ἐφηβεύων) εἶναι συνήθης σὲ τιμητικὲς ἢ ἀναθηματικὲς ἐπιγραφές, πιθανότατα γιὰ νὰ δηλώσει ὅτι κατὰ τὸ χρόνο τῆς ἀνάθεσης ὁ τιμώμενος ἢ ὁ ἀναθέτης ἦταν ἀκόμη ἔφηβος· βλ. ἐνδεικτικὰ *I.Knidos* 89 (β΄ μισὸ τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.), *IG* IX^2 1 4, 816 (Κέρκυρα, 2ος αἰ. μ.Χ.) καὶ *I.Délos* 1932 (94/93 π.Χ.), 1934 (95/94 π.Χ.).

46. Μ. Γ. Δήμιτσας, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σωζομένοις* (Ἀθῆναι 1896) ἀρ. 1, *SEG* XXIV 531, στ. 2-5.

47. Papazoglou, "Stèles", 238 ἀρ. 4 (= *SEG* XXXVIII 678, *IG* X 2 2, 324 II), στ. 11.

48. Papazoglou, "Stèles", 241 ἀρ. 11 (= *SEG* XXXVIII 685, *IG* X 2 2, 328), στ. 5-11.

49. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 367. Πρβλ. σχετικὰ καὶ Gauthier–Hatzopoulos (σημ. 20), 171 καὶ Kennell (σημ. 32), 107.

50. Γιὰ τὶς ἡλικίες μεταξὺ τῶν ὁποίων κυμαίνεται ἡ ἐφηβεία μὲ βάση τὶς μέχρι τοῦδε γνωστὲς ἐπιγραφὲς βλ. S. Hin, "Class and Society in the Cities of the Greek East: Education during the Ephebeia", *AnSoc* 37 (2007) 143-146 (πρβλ. καὶ *SEG* LV 2124). Γιὰ τὴν ἀνάληψη ἀρχῶν/λειτουργιῶν ἀπὸ πρόσωπα ποὺ δὲν ἔχουν ἐνηλικιωθεῖ καὶ τὴν ἔκταση τοῦ φαινομένου βλ. Quass (σημ. 24), 322 σημ.1376, Kleijwegt (σημ. 30), 221 κέ., Kennel (σημ. 32), 105-106, M. Horster, "Kinderkarrieren?", στό: Cl. Klodt (ἐκδ.), *Satura Lanx. Festschrift für W. A. Krenkel*, *Spudasmata* 62 (Hildesheim-Zürich-New York 1996) 223-

προκύπτει ὅτι ὁ Φιλόξενος ἦταν ταυτόχρονα καὶ ἔφηβος δείχνει, κατὰ τὴν ἄποψή μας, ὅτι αὐτὸς ἀνέλαβε τὴν ἐφηβαρχία ἐν παιδί.[51] Ἡ ἔκφραση ἐφήβαρχον ἐν παιδὶ γενόμενον ἀναφέρεται σὲ τιμητικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. ἀπὸ τὴ Φιλαδέλφεια γιὰ τὸν γιὸ τοῦ Ἑρμίππου, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου δὲν σώζεται.[52] Ἐπιπλέον, σὲ ἕναν κατάλογο ἐφήβων ἀπὸ τὴν Ἰασὸ τοῦ 5 μ.Χ.(?) ὡς ἐφήβαρχοι ἀναφέρονται τὰ τέκνα τοῦ γυμνασίαρχου Φοίβου, γιοῦ τοῦ Ἀμμωνίου, Μένανδρος ὁ καλούμενος Ἄμωμος καὶ Ἀμμώνιος,[53] ἐνῶ τὰ ἴδια πρόσωπα καταγράφονται ὡς ἔφηβοι σὲ κατάλογο τοῦ 12 μ.Χ.,[54] γεγονὸς ποὺ σημαίνει ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐφηβαρχίας τους ἦσαν ἀκόμα παῖδες (*impuberes*).

Σχετικὰ μὲ τὰ λοιπὰ πρόσωπα ποὺ ἀναφέρονται ὡς ἐφήβαρχοι στὶς ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴ Στύβερρα, τὸν ἐφήβαρχο τοῦ ἔτους 50/51 Φίλωνα, γιὸ τοῦ Φίλωνος,[55] ταυτίζει ἡ F. Papazoglou μὲ τὸν ὁμώνυμο ἔφηβο τοῦ καταλόγου τῶν ἐτῶν 41-48 (?),[56] ἐνῶ ὁ Ζωΐλος, γιὸς τοῦ Εὐβουλίδου, εἶναι γιὸς τοῦ γυμνα-

238, Strubbe (σημ. 33), 100-106, Chr. Laes, "Children and office holding in Roman Antiquity", *Epigraphica* 66 (2004) 145-184 καὶ ἰδιαίτερα 163-176.

51. Πρβλ. ἀν. σημ. 37 καὶ *I. Stratonikeia* 1024, στ. 5-6: *γυμνασιαρχήσαντα τῶν νέων ἐν παιδί*. Γιὰ τὴν ἔκφραση *ἐν παιδί* βλ. L. Robert, *Hellenica* XI-XII (1960) 559-560 καὶ Kleijwegt (σημ. 30), 225-247, ἰδιαίτερα 243-244, Strubbe (σημ. 33), 100-102.

52. *IGR* IV 1633 = *TAM* V 3, 1441. Ὅτι στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἡ ἔνδειξη *ἐν παιδὶ* δηλώνει ἄτομα μικρότερης τῶν ἐφήβων ἡλικίας (*impuberes*) [πρβλ. Strubbe (σημ. 33), 102, Laes (σημ. 50), 169-170, 181] προκύπτει κατὰ τὴν γνώμη μας καὶ ἀπὸ τὸ τιμητικὸ ψήφισμα παραμυθητικοῦ χαρακτήρα ἀπὸ τὴν Καῦνο γιὰ τὸν Ἀγρεοφῶντα, γιὸ τοῦ Ἀγρεοφῶντος. Στὴ σχετικὴ ἐπιγραφὴ ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἀγρεοφῶν ἀπὸ | τῆς ἐν παισὶν καὶ ἐφήβοις ἡλικίας ἀρξάμενος φιλοτείμως | κ<αὶ> ἐν ἀνδ|[ρ]άσιν τέλειον καὶ μεγαλόψυχον ἐπλήρωσεν ἀεὶ τὴν εἰς τὴν πατρίδα διάθεσιν· Βλ. σχετικὰ P. Herrmann, "Zwei Inschriften von Kaunos und Baba Dag", *OpAth* 10 (1971) 36-39 καὶ *I.Kaunos* 160-164 ἀρ. 30.

53. *I.Iasos* 276 στ. 3-7: Ἔτους ροα'| ἐπὶ γυμνασιάρχου Φοίβου | τοῦ Ἀμμωνίου, ἐφηβάρχων | δὲ Μενάνδρου τοῦ Φοίβου τοῦ | καλουμένου Ἀμώμου καὶ Ἀμ|μωνίου τοῦ Φοίβου τῶν υἱῶν | αὐτοῦ. Βλ. σχετικὰ καὶ Strubbe (σημ. 33), 94.

54. *I.Iasos* 277, στ. 12-13.

55. Papazoglou, "Stèles", 237 ἀρ. 3 (= *SEG* XXXVIII 677, *IG* X 2.2 324 III), στ. 15-16.

56. Papazoglou, "Stèles", 236-237 ἀρ. 1 (= *SEG* XXXVIII 675, *IG* X 2.2 323), στ. 26-27. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς βλ. Papazoglou, "Stèles", 244-245. Γιὰ τὴν ταύτιση τῶν προσώπων, Papazoglou, "Stèles", 247-248. Πιθανὴ εἶναι ἡ ταύτιση τοῦ Φίλωνος Φίλωνος μὲ τὸν Μ(ᾶρκο) Οὐέττιο Φίλωνα (*IG* X 2 2, 300)· βλ. σχετικὰ F. Papazoglou, "Gouverneurs de Macédoine. À propos du second volume des Fasti, par Th. Sarikakis", *ŽAnt* 29 (1979) 238-239 καὶ Ἠλ. Κ. Σβέρκος, *Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Ἄνω Μακεδονίας τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (πολιτικὴ ὀργάνωση, κοινωνία, ἀνθρωπωνυμία)*, (Θεσσαλονίκη 2000) 70-72.

σίαρχου τοῦ ἰδίου ἔτους (53/54) Εὐβουλίδου, γιοῦ τοῦ Ζωΐλου.[57] Οἱ ἐφήβαρχοι τῶν ἐτῶν 41-48 (?), 87/88 καὶ 90/91 Ἐπιγένης, γιὸς τοῦ Ἄπερος, Λ(ούκιος) Ἰνστέϊος Γέμελλος καὶ Σίμων, γιὸς τοῦ Βιλίστου, ἀντίστοιχα δὲν ἀναφέρονται μεταξὺ τῶν ἐφήβων.[58] Νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ κατάλογοι τῶν ἐτῶν 87/88 καὶ 90/91 παρουσιάζουν τὴν ἴδια ἀκριβῶς διάρθρωση μὲ αὐτοὺς τῶν ἐτῶν 107/108, 116/117 καὶ 121/122, καθὼς ἀπουσιάζει ὁ γυμνασίαρχος, τὰ ἔξοδα δὲ γιὰ τὴν ἀγορὰ λαδιοῦ προέρχονται ἀπὸ τὴ δωρεὰ τοῦ Μ(άρκου) Οὐεττίου Φίλωνος.[59] Ὡστόσο, λείπει ἀπὸ αὐτοὺς ἡ ἔνδειξη ὅτι ὁ ἐφήβαρχος ἄσκησε τὰ καθήκοντά του διὰ τῆς τοῦ πατρὸς ἐπιμελείας, γεγονὸς ποὺ σημαίνει, κατὰ τὴ γνώμη μας, ὅτι οἱ ἐφήβαρχοι Λ. Ἰνστέϊος Γέμελλος καὶ Σίμων γιὸς τοῦ Βιλίστου δὲν ἦσαν ἔφηβοι.[60] Στὸ ἐπίγραμμα ἀπὸ τὴν ἴδια πόλη τοῦ ἔτους 224/225 μ.Χ. ποὺ ἀνέθεσαν οἱ συνέφηβοι Λικίνιος Ἀριστόβουλος, Λικίνιος Βάσσος καὶ Τ(ίτος) Φλαύιος Ἀντώνιος γιὰ τὸν ἐφήβαρχο Ποσίδιππο, γιὸ τοῦ Ποσιδίππου,[61] ὅπως ἐπισημαίνει ἡ F. Papazoglou, δὲν εἶναι σαφὲς ἂν ἡ ἀνάθεση τοῦ μνημείου ἔγινε ὅταν τὰ πρόσωπα αὐτὰ ἦσαν ἔφηβοι, ἢ ἀργότερα ὅταν ἕνας ἀπὸ αὐτούς, δηλαδὴ ὁ Ποσίδιππος, ἔγινε ἐφήβαρχος.[62]

Στοὺς δύο καταλόγους ἀπὸ τὴ Βέροια στοὺς ὁποίους ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα τῶν ἐφήβων καὶ οἱ ὁποῖοι χρονολογοῦνται στὸ 177/178 μ.Χ. καὶ στὸ β΄ τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. ἀντίστοιχα τὰ ὀνόματα τῶν ἐφηβάρχων δὲν ἀναγράφονται μεταξὺ τῶν ἐφήβων.[63] Ἡ ἔκφραση ὡστόσο ἐφη|βαρχῶν, ἔδωκα τὰ τοῦ ἐπαγ|γέλματος εἰς τὸ ἄλειμμα δην(άρια) Φ (στ. 3-5) ποὺ ἀφορᾶ στὸν ἐφήβαρχο

57. Papazoglou, "Stèles", 238 ἀρ. 4 (= *SEG* XXXVIII 678, *IG* X 2 2, 324 II), στ. 9-10.

58. Papazoglou, "Stèles", 236-237 ἀρ. 1 (= *SEG* XXXVIII 675, *IG* X 2 2, 323), στ. 7-8· Papazoglou, "Stèles", 240 ἀρ. 7 (= *SEG* XXXVIII 681, *IG* X 2 2, 325 II), στ. 69-70. Papazolgou, "Stèles", 240 ἀρ. 8 (= *SEG* XXXVIII 682, *IG* X 2 2, 326 II), στ. 72-74.

59. Βλ. σχετικὰ καὶ Σβέρκος (σημ. 56), 57-58 καὶ 70-72.

60. Ἡ ταύτιση τοῦ Μ(άρκου) Ἰνστεΐου Γέμελλου μὲ τὸν ἔφηβο τοῦ ἔτους 74/75 μ.Χ. Γέμελλο Εὐβουλίδου (βλ. *IG* X 2 2, 325, σχόλια στ. 30), δὲν μπορεῖ νὰ τεκμηριωθεῖ. Ἀντίθετα, δὲν ἀποκλείεται ὁ ἐφήβαρχος Σίμων Βιλίστου νὰ εἶναι ἀδελφὸς τοῦ ἐφήβου Ζωΐλου Βιλίστου τοῦ ἰδίου καταλόγου (βλ. *IG* X 2 2, 326, σχόλια στ. 77).

61. Papazoglou, "Stèles", 241-242 ἀρ. 12 (= *SEG* XXXVIII 686, *IG* X 2.2, 331).

62. Βλ. σχετικὰ F. Papazoglou, "Stèles", 249. Πιθανότερη φαίνεται, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἡ δεύτερη ἐκδοχή, καθὼς σὲ διαφορετικὴ περίπτωση καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν ὁ ἐφήβαρχος εἶναι ἔφηβος, θὰ ἀνέμενε κανεὶς οἱ ἀναθέτες τοῦ μνημείου νὰ χαρακτηρίζονται ὡς *ἔφηβοι* (βλ. ἐνδεικτικὰ τὴν ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴ Θήρα, *IG* XII 3, 524). Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ J. Strubbe (σημ. 33), 103 καὶ σημ. 56, ὑπάρχουν ἀρκετὰ παραδείγματα ὅπου πρόσωπα ποὺ χαρακτηρίζονται ὡς συνέφηβοι, δὲν ἀνήκουν πλέον στὴν ἡλικία τῶν ἐφήβων.

63. *I.Beroia* 135, στ. 8· *I.Beroia* 136, στ. 3-5.

τοῦ ἔτους 177/178 Στάτιο Ἀντίγονο δείχνει, κατὰ τὴν ἄποψή μας, ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ ἔφηβο.[64] Τὴ διάκριση ἄλλωστε τοῦ ἐφηβάρχου ἀπὸ τοὺς ἐφήβους δείχνει ἐπίσης τὸ γεγονὸς ὅτι σὲ τρεῖς καταλόγους ἀπὸ τὴν πόλη τοῦ ἔτους 235/236, 251/252 καὶ 255/256 μ.Χ., ἐνῶ τὰ ὀνόματα τοῦ γυμνασίαρχου καὶ τοῦ ἐφηβάρχου ἔχουν χαραχθεῖ στὸν κατάλογο, τὰ ὀνόματα τῶν ἐφήβων πιθανότατα σχεδιάστηκαν καὶ χρωματίσθηκαν χωρὶς ποτὲ νὰ χαραχθοῦν.[65] Σύμφωνα μὲ τὸν Π. Μ. Νίγδελη ὁ λόγος γιὰ τὴν ἀπόφαση αὐτὴ συνδέεται πιθανὸν μὲ μέτρα περιορισμοῦ τῶν δαπανῶν τοῦ γυμνασίου.[66] Ἐὰν ὁ ἐφήβαρχος Τι(βέριος) Κλαύδιος Ἔτυμος, ὁ ὁποῖος ἀνήγειρε τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸν διὰ βίου ἀρχιερέα τῶν Σεβαστῶν καὶ ἀγωνοθέτη τοῦ Κοινοῦ τῶν Μακεδόνων Τιβέριο Κλαύδιο Πειερίωνα γυμνασιαρχήσαντα τὸ β΄, ἦταν ταυτόχρονα καὶ ἔφηβος δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ.[67]

Οἱ ἐφηβικοὶ κατάλογοι ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη σώζονται σὲ ἀποσπασματικὴ μορφή.[68] Ἐφήβαρχοι ὡστόσο, οἱ ὁποῖοι ἄσκησαν ἐπίσης τὸ ἀξίωμα τοῦ ἱερέως τοῦ θεοῦ Φούλβου, ἀπαντοῦν σὲ τρεῖς τιμητικὲς ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴν πόλη.[69] Πρόκεται γιὰ τὸν Μαρεινιανὸ Φίλιππο νέο, γιὸ τοῦ Μαρεινιανοῦ Φιλίππου (ἱερασά|μενον ἐν τῷ πσ΄ | σεβαστῷ ἔτει καὶ ἐφήβαρχον | γενόμενον ἐν | τῷ αὐτῷ ἔτει καὶ πολειτάρχην απσ΄),[70] τὸν Φλάβιο Κλ(αύδιο) Μένωνα τὸν καὶ Στρυμόνιν, ἱερασά|μενον καὶ ἀγωνοθετή|σαντα καὶ ἐφηβαρχή|σαντα ⟨ἐν⟩ τῷ ἐνενηκοστῷ

64. Γιὰ τὴ φόρμουλα ἐπηγγείλαντο καὶ ἐπέδωκαν βλ. A. Wilhelm, "Inschrift aus Pagai", *JÖAI* 10 (1907) 28 (= *Kleine Schriften* II, 1 272), S. Dmitriev, "Notes on Inscriptions from Asia Minor", *EA* 26 (1996) 109 καὶ P. Herrmann, "Epigraphische Notizen 16-17", *EA* 28 (1997) 148 Anm. 11. Πρβλ. καὶ τὴν ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν Φιλαδέλφεια, *IGR* IV 1640 = *TAM* V 3, 1474· βλ. σχετικὰ καὶ Strubbe (σημ. 33), 105 καὶ σημ. 67.

65. Π. Μ. Νίγδελης, "Μακεδονικὰ ἐπιγραφικά", *ΤΕΚΜΗΡΙΑ* 5 (2000) 132-135 (=*SEG* L 577, LI 802, *Ann.épigr.* 2000, 1302· 2002, 1279, *Bull.épigr.* 2002, 260, 235/236 μ.Χ.), *I.Beroia* 137/138 (251/252, 255/256 μ.Χ.).

66. Νίγδελης (σημ. 65), 134. Βλ. ἤδη καὶ A. Tataki, *Ancient Beroea. Prosopography and Society* («Μελετήματα» 8· Ἀθήνα 1988) 467.

67. *I.Beroia* 123 (τέλη 1ου αἰ. μ.Χ.).

68. *IG* X 2.1 236-241. Βλ. σχετικὰ καὶ Kennell (σημ. 32), 104.

69. Γιὰ τὸ σύνολο τῶν ἐπιγραφῶν ποὺ ἀφοροῦν στὴ λατρεία τοῦ θεοῦ Φούλβου βλ. *IG* X 2.1, 153-170.

70. *IG* X 2 1, 163 (248-250 μ.Χ.). Γιὰ τὴν ἐπιγραφὴ βλ. ἐπίσης Π. Ἀδάμ-Βελένη, *Μακεδονικοὶ βωμοί. Τιμητικοὶ καὶ ταφικοὶ βωμοὶ αὐτοκρατορικῶν χρόνων στὴ Θεσσαλονίκη, πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας καὶ στὴ Βέροια, πρωτεύουσα τοῦ Κοινοῦ τῶν Μακεδόνων* (Ἀθήνα 2002) 151-152 ἀρ. 47. Γιὰ τὴν οἰκογένεια βλ. πρόσφατα καὶ Π. Μ. Νίγδελης, *Ἐπιγραφικὰ Θεσσαλονίκεια. Συμβολὴ στὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ἱστορία τῆς ἀρχαίας Θεσσαλονίκης* (Θεσσαλονίκη 2006) 274-276.

δια|κοσιοστῶ σεβ(αστῷ) ἔτ(ε)ι[71] καὶ τὸν Αὐρήλιο Ἰούλιο νέο τὸν καὶ Παντρόπιν, ἱερασάμε|νον θεοῦ Αὐ|ρηλίου Φούλ|βου καὶ ἀγω|νοθετήσαν|τα καὶ ἐφη|βαρχή-σαντα ἐν τῷ ατ | Σεβαστῷ ἔτει.[72] Τὴ σύνδεση τῆς λατρείας τοῦ θεοποιημένου Αὐρηλίου Φούλβου Ἀντωνίνου μὲ τὸ γυμνάσιο καὶ τὴν ἀνάληψη τῆς ἱεροσύνης ἀπὸ τοὺς ἐφήβους ὑποστήριξαν οἱ Ch. Edson καὶ L. Robert.[73] Ὡστόσο, ἂν καὶ ἡ σύνδεση τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ Φούλβου μὲ τὸ γυμνάσιο θεωρεῖται βέβαιη, στὶς ἐπιγραφὲς ποὺ ἀναφέρθηκαν δὲν ὑπάρχει καμία ἔνδειξη ὅτι οἱ ἱερεῖς τοῦ θεοῦ καὶ ταυτόχρονα ἐφήβαρχοι ἦσαν ἔφηβοι.[74] Πάντως ὁ Μαρεινιανὸς Φίλιππος ἕνα ἔτος μετὰ τὴν ἐφηβαρχία ἀνέλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ πολιτάρχη, τὸ ὁποῖο κατὰ κανόνα ἀναλαμβάνουν ἐνήλικες.[75] Στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸν Αὖλο Πόντιο Μαρκιανὸ τῶν μέσων τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ἀξιώματα ἀναφέρονται αὐτὰ τοῦ ἐφηβάρχου καὶ τοῦ πολιτάρχη,[76] ἐνῶ στὶς λοιπὲς ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴν πόλη ὁ ἐφήβαρχος μαρτυρεῖται μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀξιωματούχων.[77]

Στὸν κατάλογο τοῦ ἔτους 180/181 μ.Χ. ἀπὸ τὴν Ἔδεσσα τὸ ὄνομα τοῦ

71. *IG* X 2 2, 168 [= Ἀδάμ-Βελένη (σημ. 70), 156 ἀρ. 59] (258/259 μ.Χ.). Γιὰ τὸν Φλάβιο Κλ. Μένωνα βλ. καὶ P. M. Nigdelis, "Geminii und Claudii: Die Geschichte zweier führender Familien von Thessaloniki in de Späteren Kaiserzeit", στό: A. D. Rizakis (ἐπιμ.), *Roman Onomastics in the Greek East. Social and Political Aspects. Proceedings of the International Colloquium organized by the Finnish Institute and the Centre of Greek and Roman Antiquity, Athens 7-9 Sept. 1993* («Μελετήματα» 21· Ἀθήνα 1996) 136.

72. *IG* X 2.1, 170 [= Ἀδάμ-Βελένη (σημ. 70) 148 ἀρ. 37] (269/270 μ.Χ.).

73. Ὁ Ch. Edson, «Macedonica», *HSCPh* 51 (1940) 135-136 [πρβλ. J.-L. Robert, *Bull. épigr.* 1946/1947, 139], ταυτίζει τὸ θεὸ Φοῦλβο μὲ τὸ γιὸ τοῦ αὐτοκράτορα Ἀντωνίνου Εὐσεβοῦς καὶ τῆς Ἀννίας Γαλερίας Φαυστίνας, M. Aurelius Fulvus Antoninus. Ὁ L. Robert, (σημ. 26) 37-42, θεωρεῖ ὡς περισσότερο πιθανὴ τὴν ταύτισή του μὲ τὸν T. Aurelius Fulvus Antoninus, γιὸ τοῦ αὐτοκράτορα Μάρκου Αὐρηλίου καὶ δίδυμο ἀδελφὸ τοῦ Κομμόδου. Τὴν ἄποψη τοῦ Robert ἀκολούθησε τὸ σύνολο τῆς ἔρευνας, βλ. πρόσφατα M. F. Petraccia, "Sulle tracce del "Divus Fulvus" venerato dagli «iuvenes» di Thessalonica", στό: M. G. Angeli Bertinelli - A. Donati (ἐκδ.), *Misurare il tempo, misurare lo spazio: Atti del coloquio AIEGL-Borghesi 2005*, Faenza 2006, 477-486 = *Ann. épigr.* 2006, 1266. Πρβλ. καὶ Ch. Steimle, *Religion im römischen Thessaloniki. Sakraltopographie, Kult und Gesellschaft 168 v. Chr-324n. Chr.*, Τυβίγγη 2008, 61-62, 142-156.

74. Βλ. σχετικὰ καὶ Κανατσούλης (σημ. 20), 60.

75. Ἀπὸ τὴν πλούσια γιὰ τοὺς πολιτάρχες βιβλιογραφία βλ. τελευταῖα G. H. R. Horsley, "The Politarchs in Macedonia, and Beyond", *Mediterranean Archaeology* 7 (1994) [1996] 99-126, *SEG* XLIV 499.

76. *IG* X 2.1, 199 = Ἀδάμ-Βελένη (σημ. 70), 149 ἀρ. 39, στ. 18-20: ἐφηβαρχή[σαντα] | καὶ πολε[ιταρ]|χήσαντα.

77. Βλ. *IG* X 2 1, 133 (πρβλ. *SEG* XXXVIII 691), 135.

ἐφηβάρχου Λυσιμάχου, γιοῦ τοῦ Σαβιδιανοῦ, δὲν ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν ἐφήβων,[78] ἐνῶ αὐτὸς τοῦ 229/230 σώζεται σὲ ἀποσπασματικὴ μορφή.[79] Ὁ ἐφήβαρχος Τι. Κλαύδιος Παριανὸς τοῦ καταλόγου τῶν ἐφήβων τοῦ ἔτους 146/147 μ.Χ. ἀπὸ τὸ Σισάνι (Ὀρεστίς) δὲν ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν ἐφήβων,[80] ἐνῶ στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸν γυμνασίαρχο Δημήτριο, γιὸ τοῦ Περείτου, ἀπὸ τὴ Λητὴ δὲν ἀναγράφεται τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐφηβάρχου.[81]

Ἀπὸ τὰ παραπάνω προκύπτει ὅτι στὶς περιπτώσεις ὅπου ὁ ἐφήβαρχος εἶναι ἔφηβος, εἴτε τὸ ὄνομά του ἀναγράφεται καὶ στὸν κατάλογο τῶν ἐφήβων, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Ἀντιγόνου, γιοῦ τοῦ Νεικομάχου, στὴν ἐπιγραφὴ ποὺ δημοσιεύεται ἀνωτέρω ἀπὸ τὰ Καλίνδοια, τοῦ Φίλωνος, γιοῦ τοῦ Παραμόνου, καὶ τοῦ Δικαίου, γιοῦ τοῦ Πετικίου, ἀπὸ τὴ Στύβερρα,[82] εἴτε δηλώνεται, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Μαξίμου, γιοῦ τοῦ Διονυσίου, ἀπὸ τὴν ἴδια πόλη ὅτι ἄσκησε τὰ καθήκοντά του δι' ἐπιμελείας τοῦ πατρός, ἐνῶ ὁ ἴδιος ἦταν ἔφηβος (ἐφηβεύσας καὶ αὐτός), εἴτε ἀκόμα, ὅπως συμβαίνει στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸν γυμνασίαρχο Νεικοκλέα, γιὸ τοῦ Φιλώτου, ἀπὸ τὰ Καλίνδοια ἡ ἀναφορὰ τοῦ ἐφηβάρχου Τρυφωνᾶ, γιοῦ τοῦ Ἀττάλου, ἕπεται τῆς εἰσαγωγικῆς φόρμουλας οἱ ἔφηβοι.[83] Σχετικὴ ἔνδειξη ὑπάρχει ἐπίσης ὅταν ὁ ἐφήβαρχος εἶναι ἀκόμα παῖς (βλ. σελ. 197). Στὶς λοιπὲς περιπτώσεις θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὴν ἐφηβαρχία ἀναλαμβάνουν πρόσωπα μετὰ τὴν ἐφηβεία. Ὅπου μάλιστα εἶναι

78. Βλ. ἀνωτ. σημ.46. Γιὰ τὰ πρόσωπα βλ. A. B. Tataki, *Macedonian Edessa. Prosopography and Onomasticon* («Μελετήματα» 18· Ἀθήνα 1994) 56 ἀρ. 191.

79. Δήμιτσας, *Ἡ Μακεδονία*, ἀρ. 2, J. M. R. Cormack, "Progress report on the greek inscriptions of the trite meris for IG X", *Ἀρχαία Μακεδονία* 1 (1970) 200-201 ἀρ. 12 (πίν. 38a) καὶ Tataki (σημ.78), 41-42 ἀρ. 88, 47 ἀρ. 131.

80. *EAM* 187.

81. Χ. Μακαρόνας, "Χρονικὰ ἀρχαιολογικά. Ἀνασκαφαί, ἔρευναι καὶ τυχαῖα εὑρήματα ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θρᾴκῃ κατὰ τὰ ἔτη 1940-1950", *Μακεδονικὰ* 2 (1941-1952) [1953] 619-620 ἀρ. 42θ (πίν. XIVβ), *Bull.épigr.* 1953, 112 = Β. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, *Ἐπιγραφὲς ἀρχαίας Μακεδονίας* (Θεσσαλονίκη 1997) 56 ἀρ. 43 (1ος/2ος αἰ.).

82. Βλ. σχετικὰ ἀνωτ. σημ. 39 καὶ 40. Τὸ ὄνομα τοῦ ἐφήβαρχου ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν ἐφήβων τοῦ δεύτερου ἔτους καὶ στὸν ἐφηβικὸ κατάλογο ἀπὸ τὴν Ἀπολλωνίδα τῆς Λυδίας, *TAM* V 2, 1204 στ. 1-6: Στεφανηφοροῦντος καὶ γυμνασιαρχοῦντος Ἀπολλωνίου τοῦ | Ἀπολλωνίδου, τοῦ δὲ αὐτοῦ καὶ ἀλίφοντος τὸν ἐνιαυτὸν ἐκ τῶν ἰδί|ων δαπανημάτων, ἐφηβαρχοῦντος Ἀπολλωνίδου τοῦ Ἀπολλωνίου | οἱ ἐφηβεύσαντες ἐπ' αὐτῶν δωρεάν· διετεῖς μὲν | [[Ἀπολλωνίδης Ἀπολλωνίου]] | [[ὁ προγεγραμμένος ἐφήβαρχος]] (150-100 π.Χ.). Γιὰ τὴν ἐπιγραφὴ βλ. ἐπίσης Kleijwegt (σημ. 30), 99-100 καὶ Hin (σημ. 50), 149-150.

83. Βλ. ἀνωτ. σημ. 43 καὶ 37 ἀντίστοιχα.

δυνατὸν νὰ προσδιορισθεῖ κατὰ προσέγγιση ἡ ἡλικία τους, ὅπως π.χ. στὴν περίπτωση τοῦ Φίλωνος, γιοῦ τοῦ Φίλωνος, ἀπὸ τὴ Στύβερρα (ἔφηβος τὸ 41-48(?), ἐφήβαρχος τὸ 50/51 μ.Χ.), ἢ ἀκόμα τοῦ Νείκωνος, γιοῦ τοῦ Ἱέρωνος ἀπὸ τὰ Καλίνδοια, καθὼς καὶ τῶν ἱερέων τοῦ θεοῦ Φούλβου ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, φαίνεται ὅτι τὰ πρόσωπα αὐτὰ ἀνήκουν στοὺς νέους.[84]

Ἂν καὶ μόνον νέα ἐπιγραφικὰ στοιχεῖα μποροῦν νὰ συμβάλλουν στὸν καθορισμὸ τῆς ἡλικίας τῶν ἐφηβάρχων καὶ κατ' ἐπέκτασιν στὴν ὁριστικὴ λύση τοῦ ἀνωτέρω ζητήματος, ἡ ἀναφορὰ τῆς ἐφηβαρχίας στὶς τιμητικὲς ἐπιγραφὲς μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀρχῶν καὶ λειτουργιῶν τῶν τιμωμένων προσώπων εἶναι ἐνδεικτικὴ ὅτι καὶ αὐτὴ ἀποτελοῦσε λειτουργία/ἀρχή.[85] Ἰδιαίτερα ἐνδεικτικὴ εἶναι μία ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν Ἔφεσο, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος τιμοῦν τὸν Τ(ίτο) Πό(πλιο) Οὐήδιο Μάρκελλο τὸν πρύτανιν| καὶ γυμνασίαρχον | καὶ ἐφήβαρχον καὶ | στρατηγὸν καὶ τὰς | ἄλλας ἀρχὰς καὶ λει|τουργίας ἄρξαν|τα φιλοτίμως (στ. 6 κέ.).[86] Ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει καὶ στὴν περίπτωση ἄλλων ἀρχῶν καὶ λειτουργιῶν, καὶ ἰδιαίτερα τοῦ γυμνασίαρχου, τὴν ἐφηβαρχία ἀναλαμβάνουν πρόσωπα περισσότερες ἀπὸ μία φορά,[87] ἐνῶ σὲ κάποιες περιπτώσεις ὁ ἐφήβαρχος ἀναλαμβάνει νὰ καλύψει μέρος τῶν ἐξόδων ποὺ συνδέονται μὲ τὴ λειτουργία τοῦ γυμνασίου. Σύμφωνα μὲ ἐφηβικὸ κατάλογο ἀπὸ τὴν Πρι-

84. Τὴ σύνδεση τοῦ ἐφηβάρχου τόσο μὲ τοὺς ἐφήβους ὅσο καὶ μὲ τοὺς νέους δείχνει π.χ. μία τιμητικὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν Τέω, τὴν ὁποία ἀνήγειραν οἱ ἔφηβοι καὶ οἱ νέοι καὶ οἱ μετέχοντες τοῦ γυμνασίου γιὰ τὸν ἐφήβαρχο (ἐφηβαρχήσαντα καλῶς) Αἰσχρίωνα Μελεάγρου, *CIG* 3085, ὅπως καὶ ἡ τιμητικὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν Ἰασὸ γιὰ τὸ Μελανίωνα, γιὸ τοῦ Θεοδώρου, στὴν ὁποία ἀναφέρεται γιὰ τὸν τιμώμενο, ἀποδει|χθεὶς δὲ καὶ ἐφήβαρχος προΐσταται τοῦ γυμνασί|ου καὶ τῆς τῶν ἐφήβων καὶ νέων εὐκοσμίας κλπ., *I.Iasos* 98 στ. 22-24. Γιὰ ἐπιπλέον παραδείγματα βλ. Kennell (σημ. 32), 107-108. Ἐὰν στὴν ἔκφραση Ἀδαῖος Εὐημέρου ἐφηβαρχήσας τοῖς νέοις νόμον ἐφηβαρχικὸν στὸν ἐφηβαρχικὸ νόμο ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη (βλ. κατ. σημ. 95) ἡ λέξη *νέοι* χρησιμοποιεῖται ὡς τεχνικὸς ὅρος δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ (τὴν ὑπόδειξη ὀφείλουμε στὸν Π. Μ. Νίγδελη).

85. Στὴν κατεύθυνση αὐτὴ συνηγορεῖ καὶ ἡ φόρμουλα ἐφηβαρχοῦντος τῆς λαμπρότατης μητρο|πόλεως τῆς Ἀσίας Ἁδριανῆς νεωκόρου φιλο|σεβαστοῦ Κυζικηνῶν πόλεως Μάρκου | Αὐρ. Ἀμερίμνου, σὲ ἐφηβικὸ κατάλογο ἀπὸ τὴν Κύζικο τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων, *CIG* II 3665 (= *IGR* IV 154), στ. 5-8. Βλ. σχετικὰ καὶ Papazoglou, "Stèles", 248 σημ. 46.

86. *SEG* XXXIII 937 (180-192 μ.Χ.). Πρβλ. καὶ τὸν ἐφηβικὸ κατάλογο ἀπὸ τὴν Κῖο τοῦ ἔτους 108/109 μ.Χ. (*I.Kios* 16), ὅπου ὁ ἐφήβαρχος Σωσικλῆς Δαψιλέως διετέλεσε ἤδη πρῶτος ἄρχων, πολειτάρχης, ἱερεὺς Ἡρακλέους, γυμνασίαρχος καὶ ἀγορανόμος. Γιὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ κόσμο βλ. Kennell (σημ. 32), 104 κέ.

87. Γιὰ τὴ γυμνασιαρχία βλ. Quass (σημ. 24), 319-320 σημ. 1369 (μὲ παραδείγματα).

ήνη ὁ Εὐφράνωρ, γιὸς τοῦ Εὐφράνορος, διετέλεσε ἐφήβαρχος γιὰ δεύτερη φορά (ἐφηβαρχοῦντος δὲ τὸ β΄),[88] ἐνῶ στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν Ἀπολλωνία τῆς Φρυγίας γιὰ τὸν Αὐρ(ήλιο) Εὔφημο δηλώνεται ὅτι ἀνέλαβε τὴν ἐφηβαρχία τρεῖς φορές (τρὶς ἐφήβαρχον).[89] Στὸν κατάλογο ἐφήβων ἀπὸ τὴ Βέροια τοῦ ἔτους 177/178 μ.Χ. ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἐφήβαρχος Στάτιος Ἀντίγονος συμμετεῖχε στὴ σχετικὴ μὲ τὸ *ἄλειμμα* δαπάνη δίνοντας τὸ ποσὸ τῶν 500 δηναρίων (ἔδωκα τὰ τοῦ ἐπαγγέλματος εἰς τὸ ἄλειμμα δην(άρια) Φ),[90] ἐνῶ σύμφωνα μὲ μία τιμητικὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴ Φιλαδέλφεια ὁ Μ. Αὐρ(ήλιος) Διόδωρος β΄, γιὸς τοῦ Ἀδμήτου, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ἀξιώματα ἀνέλαβε καὶ αὐτὸ τοῦ ἐφηβάρχου τὸ ὁποῖο ἄσκησε *εὐσεβῶς καὶ ἐπιφανῶς* (στ. 16-18: ἐφη|βαρχήσαντα εὐσε|βῶς καὶ ἐπιφανῶς).[91] Πάντως, ὅπως σημειώνει καὶ ὁ J. Strubbe, ἡ ἐφηβαρχία, ὅπως ἐπίσης ἡ γυμνασιαρχία καὶ ἡ πανηγυριαρχία "were merely ceremonial and honorific offices", μὲ ἀποτέλεσμα νὰ τὶς ἀναλαμβάνουν καὶ πρόσωπα πρὶν τὴν ἐνηλικίωση (παῖδες καὶ ἔφηβοι).[92] Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς πρόκειται γιὰ μέλη ἐπιφανῶν οἰκογενειῶν,[93] τὰ ἔξοδα δὲ ποὺ συνεπάγεται ἡ ἀνάληψη τῆς σχετικῆς λειτουργίας καλύπτει ὁ πατέρας ἢ κάποιος ἄλλος συγγενὴς τοῦ ἐφήβου ἢ τοῦ παιδιοῦ.[94]

Στὰ καθήκοντα τοῦ ἐφηβάρχου ἀναφέρεται διεξοδικὰ ὁ ἐφηβαρχικὸς νόμος ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη.[95] Ὅπως προκύπτει πάντως ἀπὸ τὶς ἐκφράσεις ἀνέτα-

88. *I.Priene* 147, στ. 3-6 (3ος αἰ. μ.Χ.).

89. *MAMA* IV 154 (212-250 μ.Χ.).

90. Βλ. ἀνωτ. σημ. 63-64. Βλ. σχετικὰ καὶ Π. Μ. Νίγδελης – Γ. Ἀ. Σουρῆς, *Ἀνθύπατος λέγει. Ἕνα διάταγμα τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων γιὰ τὸ γυμνάσιο τῆς Βεροίας* (Θεσσαλονίκη 2005) 86.

91. *SEG* XLIV 961 (=*TAM* V 3, 1495). Βλ. σχετικὰ καὶ Kennel (σημ. 32), 105. Ἡ ἔκφραση ἐπιφανῶς καὶ εὐσεβῶς ἀπαντᾶ σὲ τιμητικὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὰ Βάλβουρα γιὰ τὸν ἱερέα τῆς αὐτοκρατορικῆς λατρείας Στέφανο, *SEG* XXVIII 1217 (2ος/3ος αἰ.).

92. Strubbe (σημ. 33), 109.

93. Βλ. σχετικὰ Strubbe (σημ. 33), 108 καὶ Hin (σημ. 50), 149-150.

94. Στὴν τιμητικὴ π.χ. ἐπιγραφὴ γιὰ τὸν Κόϊντο Οὐήδιο Καπίτωνα ἀπὸ τὴν Καῦνο ἀναφέρεται μεταξὺ ἄλλων γυμνασιαρχήσαντά τε καὶ ὑπὲρ τοῦ ἐγγόνου Φλαουίου | Καπίτωνος δωρεάν, *I.Kaunos* 318-326 ἀρ. 139 IIIc, στ. 6/7. Σὲ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴ Φιλαδέλφεια ἀνάμεσα στὶς ἄλλες εὐεργεσίες τοῦ Αὐρ(ηλίου) Ἑρμίππου δηλώνεται ἄρξαντα τὴν πρώτην | ἀρχὴν ἐπιφανῶς καὶ τὰς λοιπὰς λειτουργίας ὑπέρ τε αὐ|τοῦ καὶ τῶν παίδων Νεικήτου καὶ | Ἑρμίππου ἐκτελέσαντα, *TAM* V 3, 1490 (μετὰ τὸ 212 μ.Χ.). Στὸν ἐφηβικὸ κατάλογο ἀπὸ τὴν Ἀπολλωνίδα τῆς Λυδίας, τὰ ἔξοδα γιὰ τὸ ἄλειμμα τῶν ἐφήβων ἀνέλαβε ὁ πατέρας τοῦ γυμνασίαρχου καὶ ταυτόχρονα ἐφήβου Δαμονίκου τοῦ Δημητρίου, *TAM* V 2, 1203, στ. 17-18: ἀλίφοντος δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ Δημητρίου τοῦ Δαμονίκου | τοῦ πατρὸς αὐτοῦ δι' ὅλης τῆς ἡμέρας τὸ τρίτον. Βλ. σχετικὰ καὶ Strubbe (σημ. 33), 105.

95. *Bull.épigr.* 1987, 704 und Gauthier-Hatzopoulos (σημ. 20), 161-162 σημ. 3:

ξε(ν) τοὺς ἐφήβους ἢ ἀνέταξεν τοὺς ἐπ' αὐτῷ γενομένους ἐφήβους στοὺς καταλόγους τῶν ἐτῶν 87/88, 90/91, 107/108, 116/117, 121/122 ἀπὸ τὴ Στύβερρα, κατὰ τὰ ὁποία τὰ ἔξοδα γιὰ τὴν προμήθεια τοῦ λαδιοῦ καλύφθηκαν ἀπὸ τὴν δωρεὰ τοῦ Μ. Οὐεττίου Φίλωνος (ἀλειφούσης τῆς πόλεως ἐκ τῶν ὑπὸ Μ. Οὐεττίου Φίλωνος δεδομένων δηναρίων),[96] στὶς κύριες ἁρμοδιότητες τοῦ ἐφηβάρχου ἦταν ἡ ἀπογραφὴ τῶν κατ' ἔτος ἐφήβων, τὴν ὁποία στοὺς προηγούμενους χρονικὰ καταλόγους μαζὶ μὲ τὴν προμήθεια λαδιοῦ ἀνελάμβαναν οἱ γυμνασίαρχοι.[97]

6. Οἱ ἔφηβοι

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπιγραφὲς τῶν Καλινδοίων πρωτοστάται μαρτυροῦνται στοὺς ἐφηβικοὺς καταλόγους ἀπὸ τὴ Στύβερρα,[98] καθὼς ἐπίσης στὸν ἐφηβικὸ κατάλογο τοῦ 221 μ.Χ. ἀπὸ τὴν Ὀδησσό.[99] Ἂν ὁ πρωτοστάτης Φιλώτας Φιλώτου τῆς ἐπιγραφῆς ποὺ δημοσιεύεται ἐδῶ (στ. 6/7) ταυτίζεται μὲ τὸν ὁμώνυμο ἐπιμελητὴ τῆς ἐπιγραφῆς (στ. 7/8) δὲν μπορεῖ νὰ ἐξακριβωθεῖ. Πάντως οἱ ἐπιμελητὲς Χαιροφάνης τοῦ Κρίτωνος, Νείκων τοῦ Δασείλου, Μένανδρος τοῦ Ἔρωτος καὶ Τειμοκράτης τοῦ Τειμοκράτους ποὺ ἀπαντοῦν στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸν γυμνασίαρχο Νεικοκλέα, γιὸ τοῦ Φιλώτου, ἀναφέρονται στὴν ἴδια ἐπιγραφὴ καὶ μεταξὺ τῶν ἐφήβων,[100] γεγονὸς ποὺ δὲν ἀποκλείει τὴν πιθανότητα ὁ πρωτοστάτης Φιλώτας, γιὸς τοῦ Φιλώτου, νὰ ὑπῆρξε ταυτόχρονα καὶ ἐπιμελητής.

Ὅπως ἐπισημαίνουν οἱ Μ. Β. Χατζόπουλος καὶ Λ. Δ. Λουκοπούλου "la formule δι' ἐπιμελητῶν τῶν δείνων indique sans doute les responsables de la matérialisation d'une décision votée par l'ensemble des éphèbes".[101] Τὴν παρου-

---

Ἔτους Ε καὶ Κ καὶ Ρ | Ἀδαῖος Εὐημέρου ἐφηβαρχήσας | τοῖς νέοις νόμον ἐφηβαρχικόν. | Ὁ ἐφήβαρχος ἐπιμελείσθω τῶν ἐφήβων καὶ τἄλλα ποιείτω κατὰ τὸν νόμον, | κύριος δὲ ἔστω καὶ ζημιῶν τὸν ἀτακτοῦντα μέχρι ἑκατὸν δραχμῶν, | προσαπογραφέσθω δὲ τοὺς ἐν ἡλικίᾳ ὄντας πάντας καὶ μήπω ἐφηβευκό|τας ἐκ τῆς ἀπογραφῆς τῶν παίδων.

96. Papazoglou, "Stèles", 240/241 Nr. 7-11, *SEG* XXXVIII 681-685 (= *IG* X 2 2, 325 II, III, 326 II, 327-328).

97. Papazoglou, "Stèles", 248, Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 366 σημ. 5. Πρβλ. καὶ τὴν ἔκφραση τοὺς ἐφηβεύσαντες ἐνεχάραξεν στὸν κατάλογο ἀπὸ τὴ Βέροια, *I.Beroia* 136 (β΄ τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.).

98. Papazoglou, "Stèles", 236-241 (= *SEG* XXXVIII 675-686, *IG* X 2 1, 323-328) καὶ *SEG* XLII 580 app.cr. Νὰ σημειωθεῖ ὅτι δύο εἶναι οἱ *πρωτοστάται* στοὺς καταλόγους τῶν ἐτῶν 41-48 (?), 50/51 καὶ 116/117 μ.Χ.

99. *IGBulg* I^2 47 bis.

100. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 87-90 K9 (= *SEG* XLII 580), στ. 5-8, 12, 28, 35, 50.

101. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 367.

σία τῶν ἐπιμελητῶν ἐδῶ δικαιολογεῖ ὁπωσδήποτε ὁ τιμητικὸς χαρακτήρας τῆς ἐπιγραφῆς.[102] Ἡ ἔκφραση δι' ἐπιμελητῶν ἢ ἐπιμεληθέντος *τοῦ δεῖνος* ἀπαντᾶ καὶ σὲ ἄλλες τιμητικὲς ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴ Μακεδονία γιὰ νὰ δηλώσει τὰ πρόσωπα ποὺ ἀνέλαβαν τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ μνημείου.[103] Ἐνδεικτικὰ νὰ ἀναφερθεῖ ἡ τιμητικὴ γιὰ τὸν μέγαν γυμνασίαρχον Μάνιον Σαλάριον Σαβεῖνον ἐπιγραφὴ τοῦ ἔτους 121/122 μ.Χ. ἀπὸ τὴ Λητή, ἡ ὁποία ἀνηγέρθη διὰ ἐπιμελητῶν Περείτα τοῦ Φίλας τοῦ καὶ Βιησίου καὶ Ἡρώδου τοῦ Βείθυος.[104]

Οἱ ἔφηβοι καταγράφονται ὑπὸ τὸν τίτλο οἱ ὑπογεγραμμένοι ἔφηβοι. Ἡ ἴδια ἔκφραση ἀπαντᾶ καὶ στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τοὺς γυμνασίαρχους Τ(ίτο) Φλάουιο Ἀνδρόνικο καὶ Τ(ίτο) Φλάουιο Ἀπολλώνιο ἀπὸ τὴν ἴδια πόλη, ἐνῶ ἡ ἔκφραση οἱ ἔφηβοι χρησιμοποιεῖται στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸ γυμνασίαρχο Νεικοκλέα γιὸ τοῦ Φιλώτου.[105] Ἀκέραια σώζονται τὰ ὀνόματα δεκατεσσάρων ἐφήβων, ἐνῶ διατηροῦνται τὰ πατρώνυμα ἄλλων δύο. Ὅλοι προσδιορίζονται μὲ τὸ ἑλληνικὸ σύστημα ὀνοματοθεσίας (ὄνομα + πατρώνυμο). Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ πιθανότατα ὁ ἔφηβος τοῦ στ. 19, ὁ ὁποῖος φέρει πιθανότατα tria nomina, ἐκ τῶν ὁποίων σώζεται τὸ cognomen Φίρμος καὶ ἐνδεχομένως οἱ ἔφηβοι τῶν στ. 20 καὶ 21.[106] Τὸ παρωνύμιο (supernomen) Μᾶρκος φέρει ὁ ἔ-

102. Πρβλ. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 367.

103. Βλ. σχετικὰ καὶ Κανατσούλης (σημ. 20), 64 σημ. 4. Πρβλ. ἐνδεικτικὰ *EAM* 35-37, 188 καὶ *I.Beroia* 106: ἐπιμεληθέντος Δέκμου Ποπλικίου Φιλώτου (2ος αἰ. μ.Χ.), 499: ἐπιμε[λ]ηθέν|τος τῆς ἀναστά|σεως Ἰουλιανοῦ | Μενάνδρου.

104. M. Tod, "Macedonia. VI. Inscriptions", *ABSA* 23 (1918-1919) 72-81 ἀρ. 7 = *SEG* I 276 καὶ Μισαηλίδου-Δεσποτίδου (σημ. 81), 57 ἀρ. 44, στ. 19-20.

105. Στὶς λοιπὲς ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴ Μακεδονία ἀπαντοῦν οἱ ἀκόλουθες εἰσαγωγικὲς φόρμουλες: οἱ ἔφηβοι: Μακαρόνας (σημ. 81), 618-619 ἀρ. 42θ (Λητή, 1ος/2ος αἰ.)· ἔφηβοι οἱ ὑπογεγραμμένοι: *EAM* 187 (Σισάνι/Ὀρεστίς, 146/147 μ.Χ.), Δήμιτσας, *Ἡ Μακεδονία*, ἀρ. 2 (Ἔδεσσα, 229/230)· ἔφηβοι οἵδε: *I.Beroia* 135 (177/178 μ.Χ.)· ὀνόματα ἐφήβων: Papazoglou, "Stèles", 238-240 ἀρ. 5-6 (= *SEG* XXXVIII 679-680, *IG* X 2 2, 325 I, 326 I, Στύβερρα, 74/75 μ.Χ.)· [οἱ ἐφηβ]εύσαντες ἐν τῷ ηλῳ | [Σεβ. τῷ] καὶ δντ' ἔτει: *IG* X 2 1, 236 (Θεσσαλονίκη, 206/207 μ.Χ.). Πρβλ. καὶ τὶς ἐκφράσεις οἵδε ἠ/ἐφήβευσαν: *I.Délos* 2594 (133/132 π.Χ.), *I.Iasos* 269-284, *IGR* IV 154 (Κύζικος)· ἐφήβευσαν: *I.Ikaria* 2 (1ος αἰ. μ.Χ.)· οἱ ἐφηβεύσαντες: *I.Priene* 160· ἠφήβευσαν οἱ ὑπογεγραμμένοι: *IG* VII 1669 (Πλαταιαί, αὐτ. ἐποχή)· οἵδε ἐνεκρίθησαν ἔφηβοι: H. Malay, *Researches in Lydia, Mysia and Aiolis*, *ETAM* 23 (Βιέννη 1999) 25-26 ἀρ. 5 = *SEG* XLIX 1776 (Στρατονίκεια, 47/46 π.Χ.)· οἱ ἐνκριθέντες ἔφηβοι: *IGBulg* I^2 14 καὶ *IGBulg* V 5007 (Διονυσόπολις, μετὰ τὸ 212 μ.Χ.) καὶ Malay, *ὅ.π.* σ. 26 σημ.19 (μὲ παραδείγματα)· ἔφηβοι: *SEG* LII 385-386 (Μεσσήνη, 177 μ.Χ. καὶ 2ος αἰ. μ.Χ.), *SEG* XLVI 2207 (Κυρήνη, 172-175 μ.Χ.).

106. Γιὰ τὴ ρωμαϊκὴ παρουσία στὰ Καλίνδοια βλ. L. Loukopoulou, "The Fortunes of the Roman Conventus of Chalcidice", στό: A. D. Rizakis (ἐκδ.), *Roman Onomastics in the*

φηβος Ἀσκληπιόδωρος, γιὸς τοῦ Ἀσκληπιοδώρου (στ. 15).[107] Γιὰ τὴ δήλωση τῆς ὁμωνυμίας πατέρα καὶ γιοῦ χρησιμοποιεῖται ἐδῶ τὸ σύμβολο >.[108] Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ στὴν πρωϊμότερη χρονολογικὰ ἐπιγραφή, δηλαδὴ τὴν τιμητικὴ γιὰ τὸ γυμνασίαρχο Νεικοκλέα Φιλώτου, μαρτυροῦνται ἔφηβοι οἱ ὁποῖοι φέρουν τὸ ἴδιο ὄνομα μὲ τὸν πατέρα τους,[109] τὸ σύμβολο τῆς ὁμωνυμίας πατέρα καὶ υἱοῦ χρησιμοποιεῖται μὲ μεγάλη συχνότητα στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸν Τίτο Φλάουιο Ἀπολλώνιο.[110] Τὴ μορφὴ) ἔχει τὸ σύμβολο τῆς ὁμωνυμίας στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸ γυμνασίαρχο Δημήτριο Περείτου ἀπὸ τὴ Λητή,[111] στοὺς ἐφηβικοὺς καταλόγους ἀπὸ τὴ Στύβερρα, σὲ κατάλογο ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη τοῦ 1ου/2ου αἰ. μ.Χ. καθὼς καὶ σὲ ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν ἴδια πόλη.[112]

Greek East. Social and Political Aspects. Proceedings of the International Colloquium organized by the Finnish Institute and the Centre of Greek and Roman Antiquity, Athens 7-9 Sept. 1993 («Μελετήματα» 21· Ἀθήνα 1996) 143-147, *Bull.épigr.* 1997, 398, *Ann.épigr.* 1996, 1372 καὶ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 347-360. Δὲν ἀποκλείεται ὡστόσο τὸ ὄνομα Φίρμος νὰ ἀποτελεῖ ἐδῶ supernomen (βλ. σημ. 107). Τὸ ἴδιο θὰ μποροῦσε ἐπίσης νὰ ἰσχύει καὶ στὴν περίπτωση τῶν ἐφήβων τῶν στ. 20 καὶ 21.

107. Πρβλ. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 87-90 K9 (= *SEG* XLII 580), στ. B 31: Θεόδοτος Θεοδότης ὁ καὶ Μάξιμος· 91-93 K11 (= *SEG* XLII 582), στ. 23: Ἱέρων > ὁ καὶ Ζώσιμος· Βλ. σχετικὰ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 263 καὶ 339.

108. Βλ. F. Papazoglou, "Notes sur la formule onomastique dans la Macédoine romaine. À propos de la «Prosopographie Macédonienne» de D. Kanatsoulis", *ŽAnt 5* (1955) 360-362, R. Körner, *Die Abkürzung der Homonymität in griechischen Inschriften* (Βερολῖνο 1961) 97 (μὲ μόνο τὸ παράδειγμα ἀπὸ τὴ Στύβερρα) und *IG* X 2 2, 325 app.cr.

109. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 87-90 K9 (= *SEG* XLII 580): Νείκων Νείκωνος (στ. 27), Δημήτριος Δημητρίου (στ. 37, 58), Τειμοκράτης Τειμοκράτου (στ. 50), Ἀρτέμων Ἀρτέμωνος (στ. 57), Ἀνδρόνεικος Ἀνδρονείκου (στ. 86).

110. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 91-93 K11 (= *SEG* XLII 582), στ. 11: Καρβερένθης > τοῦ Παραμόνου, στ. 19: Ζώσιμος > τοῦ Κότυος, στ. 23: Ἱέρων > ὁ καὶ Ζώσιμος, στ. 27: Ἀπολλώνιος >, στ. 31: Διοσκουρίδης >, στ. 35: Διοσκουρίδης >, στ. 37: Βοῦρις >, στ. 44: Διοσκουρίδης >, στ. 46: Καρσούπης >, στ. 48: Βάστος >, στ. 54: Διονύσιος >.

111. Μακαρόνας (σημ. 81), 619-620 ἀρ. 42θ, στ. 8: Παράμονος), στ. 14: Ἀδαῖος).

112. Papazoglou, "Steles" 238-239, no 5 = *SEG* XXXVIII 679, *IG* X 2.2, 325 I στ. 27, 33, 56 (Στύβερρα, 74/75 μ.Χ.). Γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη βλ. *IG* X 2 1, 243 καὶ *SEG* XXXVI 645 = Em. Voutiras, στό: G. Despinis – Th. Stefanidou-Tiveriou – Em. Voutiras, *Catalogue of Sculpture in the Archaeological Museum of Thessaloniki* (Θεσσαλονίκη 1997) 81-82, ἀρ. 59 (2ος αἰ. μ.Χ.). Ἡ ὁμωνυμία δηλώνεται ἐπίσης στὶς ἐπιγραφὲς τῆς Θεσσαλονίκης μὲ τὰ σύμβολα > καὶ }· βλ. σχετικὰ *IG* X 2 1, 68/69 καὶ Νίγδελης (σημ. 70), 381-382, σημ. 97. Τὴ μορφὴ < ἔχει τὸ σύμβολο στοὺς ἐφηβικοὺς καταλόγους ἀπὸ τὴ Μεσσήνη· βλ. *SEG* LII

Ἡ συχνότητα μὲ τὴν ὁποία ἀπαντοῦν τὰ ὀνόματα τῆς ἐπιγραφῆς στὴν προσωπογραφία τῶν Καλινδοίων δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἐξακρίβωση συγγένειας μεταξὺ τῶν προσώπων.[113] Ἡ ὑπόθεση π.χ. ὅτι οἱ ἔφηβοι οἱ ὁποῖοι φέρουν τὸ ἴδιο πατρώνυμο Κότυς (στ. 17-18 Ι), ὅπως καὶ οἱ Θεόφιλος Ἀντιγόνου καὶ Φίλητος Ἀντιγόνου (στ. 16-17 ΙΙ) εἶναι ἀδέλφια, ἂν καὶ δὲν μπορεῖ νὰ τεκμηριωθεῖ, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ. Στοὺς ἐφηβικοὺς καταλόγους ἀπὸ τὴ Στύβερρα ἔφηβοι οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀδέλφια προσδιορίζονται συνήθως μὲ τὴ φόρμουλα *ὁ δεῖνα καὶ δεῖνα οἱ δεῖνος*.[114] Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ στὸν ἐφηβικὸ κατάλογο τοῦ ἔτους 180/181 μ.Χ. ἀπὸ τὴν Ἔδεσσα.[115] Στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸν γυμνασίαρχο Νεικοκλέα, γιὸ τοῦ Φιλώτου, οἱ Λ(ούκιος) Ἰούλιος Κέλερ καὶ Γ(άϊος) Ἰούλιος Πρόκλος προσδιορίζονται ὡς Κέλερος υἱοί,[116] ἐνῶ οἱ γιοὶ τοῦ Διοσκουρίδου ἀπαντοῦν στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸ γυμνασίαρχο Τ(ίτον) Φλάουιον Ἀπολλώνιον μὲ τὴν διατύπωση Ταρουσίνας Διοσκουρίδου ἀδελφὸς Μιήζεις.[117] Πάντως ἡ παρουσία ἀδελφῶν στοὺς ἴδιους καταλόγους ἐφήβων ἀποτελεῖ σύνηθες φαινόμενο. Μὲ βάση ἕναν ἐφηβικὸ κατάλογο ἀπὸ τὴν Ἰκαρία ὅπου τέσσερις ἔφηβοι φέρουν τὸ πατρώνυμο Μανδραπότου καὶ πέντε τὸ μητρώνυμο Χαριέσσης, ὁ N. Kennel διατύπωσε τὴν ἄποψη ὅτι στὶς μικρὲς πόλεις ἡ ἐφηβεία δὲν λειτουργοῦσε σὲ σταθερὴ βάση καὶ ὅτι οἱ κατάλογοι συντάσσονταν ὅταν ὑπῆρχε ἱκανὸς ἀριθμὸς ἐφήβων.[118] Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Ἄ. Χανιώτης, "the participle ἐφηβαρχοῦντος (L.4) shows that all these young men served in one and the same year".[119] Καὶ στὴν περίπτωση αὐτή, ὅπως ἄλλωστε καὶ στὶς

385, στ. 9-11, 18 (177 μ.Χ.), 386, στ. 12-13 (2ος αἰ. μ.Χ.)· βλ. σχετικὰ Körner (σημ. 108), 90. Τὸ σύμβολο – χρησιμοποιεῖται στὸν κατάλογο ἐφήβων ἀπὸ τὴν Ἰκαρία (1ος αἰ. μ.Χ.), *I.Ikaria* ἀρ. 2 (σχόλια στὸ στίχο 8).

113. Βλ. σχετικὰ καὶ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 335-337.

114. Βλ. σχετικὰ Papazoglou, "Stèles", 243 σημ. 30 καὶ F. Papazoglou, *ŽAnt* 36 (1986) 129. Πρβλ. Papazoglou, "Stèles", 237 ἀρ. 3 (= *SEG* XXXVIII 677, *IG* X 2 2, 324 III), στ. 16-17: Φίλιππος | Λούκιος Παραμόνου.

115. Βλ. ἐνδεικτικὰ ἀνωτ. σημ. 46: Ἀλέξανδρος καὶ Εἰούλιος οἱ Μαρκίας (στ. 8), Παράμονος καὶ Ἰοῦλις καὶ Ἀκύλας οἱ Ἰουλίου | Γάϊος καὶ Παράμονος οἱ Γαΐου (στ. 16-17). Γιὰ τὰ πρόσωπα βλ. Tataki (σημ. 78), *s.v.*

116. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 87-90 ἀρ. K9 (= *SEG* XLII 580), στ. 24-25.

117. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 91-93 ἀρ. K11 (= *SEG* XLII 582), στ. 62-63. Βλ. σχετικὰ καὶ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 338.

118. *I.Ikaria* ἀρ. 2, ἰδιαίτερα σ. 29/30 (37/38 ἢ 82/83 μ.Χ.).

119. *SEG* XLIII 888 (σ. 163).

πόλεις τῆς Μακεδονίας, ἐπιβεβαιώνεται ἡ ἄποψη τῆς F. Papazoglou, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία "l'âge d'entrée à l'éphébie n'était pas strictement fixé".[120]

Ἀδιευκρίνιστη εἶναι καὶ ἡ σχέση τοῦ γυμνασίαρχου Κρεινία Φιλώτου μὲ τὸν πρωτοστάτη καὶ ἐπιμελητὴ τῆς ἐπιγραφῆς Φιλώτα Φιλώτου.[121] Οἱ Μ. Β. Χατζόπουλος καὶ Λ. Δ. Λουκοπούλου θεωροῦν πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ πρωτοστάτης Κρινίας, γιὸς τοῦ Φιλώτου, εἶναι ἀδελφὸς τοῦ γυμνασίαρχου Νεικοκλέα Φιλώτου καὶ τοῦ ἐφήβου τῆς ἴδιας ἐπιγραφῆς Γοργία Φιλώτου.[122] Μὲ δεδομένη ὡστόσο τὴν ἰδιαίτερα συχνὴ χρήση τοῦ ὀνόματος Φιλώτας στὴν προσωπογραφία τῶν Καλινδοίων, ἡ ὕπαρξη συγγένειας μεταξὺ τῶν προσώπων ποὺ ἀναφέρονται στὸν κατάλογο δὲν μπορεῖ νὰ ἐξακριβωθεῖ.

7. Ὀνόματα

Ἡ πλειονότητα τῶν ὀνομάτων ποὺ ἀναφέρονται στὸν κατάλογο τῶν ἐφήβων ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων καὶ εἶναι ἤδη γνωστὰ στὴν προσωπογραφία τῶν Καλινδοίων.[123] Κάποια ἀπὸ αὐτά, ὅπως π.χ. τὰ Ἀντίγονος, Λυσίμαχος καὶ Φιλώτας συνδέονται μὲ τὴν παρουσία Μακεδόνων στὴν περιοχή.[124] Μὲ τὴν παρουσία τῶν Μακεδόνων καὶ τὴν ἐπίσημη παραχώρηση ἀπὸ αὐτοὺς τοῦ προνομίου οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ νὰ εἶναι οἱ ἐπώνυμοι τῆς πόλης[125] συνδέεται ὁπωσδήποτε καὶ τὸ θεοφόρο ὄνομα Ἀσκληπιόδωρος. Ἡ σχετικὰ σπάνια παρουσία τοῦ ὀνόματος στὰ Καλίνδοια κατὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐποχή, ἡ ὁποία δικαιολογημένα προκαλεῖ ἐντύπωση στοὺς Μ. Β. Χατζό-

120. Papazoglou, "Stèles", 243.

121. Οἱ πρωτοστάται Φίλιππος καὶ Λούκιος Παραμόνου στὸν κατάλογο ἀπὸ τὴ Στύβερρα τοῦ ἔτους 50/51 (βλ. ἀνωτ. σημ.114) εἶναι πιθανότατα τέκνα τοῦ Παραμόνου γιοῦ τοῦ Φιλίππου, ὁ ὁποῖος σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιο κατάλογο ἐγλαβὼν κυάθῳ, ἤλειψεν δρακτῷ, *IG* X 2 2, 324 app.cr.

122. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 320-321.

123. Γιὰ τὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλης βλ. καὶ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 117-122.

124. Ἡ ἐγκατάσταση Μακεδόνων στὰ Καλίνδοια τεκμαίρεται ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν ἱερέων τοῦ Ἀσκληπιοῦ, στὸν ὁποῖο ἀπαντᾶ ἡ ἔκφραση [οἵδε] ἱερεῖς ἐγένοντο | [ἀφ' ο]ὗ βασιλεὺς Ἀ̣λέξαν|δ̣ρος ἔδωκε Μακεδόσι | Καλίνδοια καί τὰ χωρία | τὰ περὶ Καλίνδοια Θαμισ|κίαν, Καμακαίαν, Τριπο|ᾶτιν, *SEG* XXXVI 626, Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 110-117 ἀρ. Κ31, στ. 4-10. Βλ. ἐπίσης *SEG* XLII 584, XLV 766, XLVIII 802. *Bull.épigr.* 1998, 262. Γιὰ τὰ ὀνόματα βλ. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 221-222, 283, 320-321.

125. Βλ. Ἐμ. Βουτυρᾶς, "Ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν ἀρχαία Μακεδονία", *Ἀρχαία Μακεδονία* 5 (1989) [1993] 251-265 καὶ ἰδιαίτερα 257-258.

πουλο καὶ Λ. Δ. Λουκοπούλου, μόνο ὡς συμπτωματικὴ θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ.[126] Τὸ ὄνομα γνωρίζει εὐρύτατη διάδοση τόσο στὴ Μακεδονία, ὅσο καὶ στὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ κόσμο,[127] ἐνῶ ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν πόλη εἶναι γνωστὴ καὶ κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους.[128] Ἰδιαίτερα συχνὰ στὴν προσωπογραφία τῶν Καλινδοίων εἶναι τὰ ὀνόματα Ἱέρων καὶ Νείκων,[129] ἐνῶ λιγότερες εἶναι οἱ μαρτυρίες ποὺ ἀφοροῦν στὰ ὀνόματα Θεόφιλος καὶ Νεικόμαχος,[130] ὅπως καὶ στὸ θεοφόρο ὄνομα Ἡράκων.[131] Γιὰ πρώτη φορὰ ἀπαντοῦν στὴν πόλη τὰ ὀνόματα Ἐπιμένης, Νεικόδημος καὶ Φίλητος, εἶναι ὡστόσο γνωστὰ στὴ Μακεδονία καὶ στὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ κόσμο ἤδη ἀπὸ τὴν κλασσικὴ ἐποχή.[132] Τὸ ὄνομα Κρεινίας, τὸ ὁποῖο στὴ Μακεδονία ἀπαντᾶ μόνον στὰ Καλίνδοια, εἶναι γνωστὸ στὴ Μυτιλήνη, στοὺς Δελφοὺς καὶ ἰδιαίτερα στὴ δυτικὴ Λοκρίδα.[133] Τὸ θηλυκὸ Κρινὼ ἀπαντᾶ σὲ μία ἐπιτάφια στήλη ἀπὸ τὴ Βεργίνα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.[134]

Ὅσον ἀφορᾶ στὰ μὴ ἑλληνικὰ ὀνόματα ἰδιαίτερα συχνὰ μαρτυροῦνται στὴν πόλη τὰ ὀνόματα Βεῖθυς καὶ Κότυς. Τὸ πρῶτο ἀποτελεῖ "un de ces noms autochtones de la Macédoine orientale, qui fut absorbé et assimilé par les Thraces

126. Πρβλ. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 229.

127. Μόνο στὴ Μακεδονία ὑπάρχουν 37 μαρτυρίες τοῦ ὀνόματος· *LGPN* IV s.v. Γιὰ τὴ διάδοσή του στὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ κόσμο βλ. καὶ F. Mora, "Nomi teofori e politeismo greco: prospettive di ricerca", στό: G. Sfameni Gasparro (ἐκδ.), *Ἀγαθὴ ἐλπίς. Studi storico-religiosi in onore di Ugo Bianchi* (Ρώμη 1994) 179.

128. Σισμανίδης "Λατρεία", 185 ἀρ. 49.

129. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 202, 204, 264, 293.

130. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 202, 204, 264, 293.

131. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 202, 262. Γιὰ τὸ ὄνομα βλ. O. Masson, "L'onomastique de l'ancienne Byzance (épitaphes et monnaies)", *EA* 23 (1994) 140 = *OGS* III 209, J. M. Fossey, "Ἡράκων", *Boeotia Antica* 5 (1997) 71-90, *I.Byzantion* 67, *Bull.épigr.* 2001, 308 καὶ πρόσφατα P. M. Fraser, "The Ptolemaic Garrison of Hermoupolis Magna", στό: E. Matthews (ἐκδ.), *Old and New Words in Greek Onomastics* (Ὀξφόρδη 2007) 80.

132. *LGPN* I-IV s.v. Γιὰ τὸν ἰδιαίτερα προσφιλῆ χαρακτήρα τοῦ ὀνόματος Φίλητος κατὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ βλ. H. Solin, "Zur Geschichte der Namensippe φίλος in der antiken Anthroponymie", στό: M. Peachin (ἐκδ.), *Aspects of Friendship in the Graeco-Roman World. Proceedings of a conference held at the Seminar für Alte Geschichte, Heidelberg on 10-11 June, 2000* (Portsmouth 2001) 59.

133. *LGPN* I s.v., *LGPN* IIIB s.v. Γιὰ τὸ ὄνομα βλ. Fr. Bechtel, *Die historischen Personennamen des griechischen bis zur Kaiserzeit* (Halle 1917, ἀνατ. Hildesheim 1964) 263 καὶ L. Robert, "Noms de Personnes et civilisations grecque. I. Noms de personnes dans Marseille grecque", *JS* 1968, 197-199 (= *OMS* VII, 141-143).

134. *SEG* XXXV 787: Κρινὼ Ἀδύμου.

avec d'autres élements onomastiques",[135] ἐνῶ γιὰ τὴ συχνὴ παρουσία τοῦ δευτέρου στὴν περιοχὴ τῶν Καλινδοίων οἱ Χατζόπουλος καὶ Λουκοπούλου θεωροῦν ὅτι εἶναι ἐπίσης ἐνδεικτικὴ "une origine autochtone".[136] Τὸ ὄνομα Βένζης, ἀπὸ τὴ θρακικὴ θεότητα Βενδίς, ἀπαντᾶ μία ἀκόμα φορὰ στὴν προσωπογραφία τῶν Καλινδοίων.[137] Γνωστὸ κυρίως στὴν ἀνατολικὴ Μακεδονία εἶναι τὸ "προελληνικό" ὄνομα Μέστος (ἐδῶ ὡς πατρώνυμο τοῦ ἐφήβου Βείθυος).[138] Τρεῖς ἔφηβοι στὰ Καλίνδοια φέρουν τὸ ὄνομα Μέστεις,[139] ἐνῶ στὴ λοιπὴ Μακεδονία καὶ Θράκη ἀπαντοῦν οἱ τύποι Μέστα (θηλ.), Μέστας, Μέστης, Μέστυς, Μεστύλας/ης/ος καὶ τὰ σύνθετα Μεστίκενα, Μεστίκενθος, Μεστούπορις, Μεστυπαίβης.[140] Τὸ ὄνομα Τράλεισος, τὸ ὁποῖο φέρει ὁ πατέρας τοῦ ἐφήβου Ἀντιγόνου, εἶναι, ἐξ ὅσων γνωρίζουμε, ἄγνωστο ἀπὸ ἀλλοῦ. Ὡστόσο, στὰ Καλίνδοια, ὅπως καὶ σὲ ἄλλες πόλεις τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης μαρτυρεῖται τὸ ὄνομα Τράλ(ε)ις.[141] Τὸ ἴδιο ὄνομα φέρουν ἐπίσης κάποιος θρακικῆς καταγωγῆς στρατιώτης καὶ ἕνας ἄγνωστης προέλευσης δοῦλος στὴν Ἀθήνα,[142] ἐνῶ γνωστὸ εἶναι στὴ Θάσο, τὴν Εὔβοια, τὴν Κρήτη, τὴν Αἴγυπτο καὶ τὴ Ρώμη.[143] Γνωστὰ εἶναι ἐπίσης τὰ σύνθετα Τραλικείλας, Τραλίπορις, Τραλι-

135. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 232-233, F. Papazoglou, "Stèles anthropomorphes et amorphes de Pélagonie", *ŽAnt* 27 (1977) 146-147, τῆς ἰδίας, "Structures", 166-167, καὶ H. Solin, "Thrakische Sklavennamen und Namen Thrakischer Sklaven in Rom", στό: *Studia in Honorem Georgii Mihailov* (Σόφια 1995) 438-439 (μὲ παραδείγματα τοῦ ὀνόματος ἀπὸ τὴ Ρώμη).

136. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 277-278.

137. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 87-90 K9 (= *SEG* XLII 580) στ. 78: Βένζης Δι<ο>σκουρίδου. Γιὰ τὴ χρήση τοῦ ὀνόματος Βενδὶς ὡς ἀνθρωπωνύμιο βλ. O. Masson, "Les noms théophores de Bendis en Grèce et en Thrace", *MH* 45 (1988) 6-12 (=*OGS* II, 605-611). Γιὰ τὸ ὄνομα Βένζης, Masson, *ὅ.π.* 11-12 καὶ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 233.

138. Papazoglou, "Structures", 161-168. Γιὰ τὸ ὄνομα βλ. ἐπίσης Fraser (σημ. 131), 84.

139. Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 289-290. Βλ. ἐπίσης Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* I, 109 ἀρ. K30 (=*SEG* XLII 607): ΗΣ ὁ πρὶν Μέστιος.

140. *LGPN* IV, s.v.

141. *LGPN* IV, s.v., Hatzopoulos Loukopoulou, *Recherches* II, 316 καὶ M.-G. Parissaki, *Prosopography and Onomasticon of Aegean Thrace* («Μελετήματα» 49· Ἀθήνα 2007) 255.

142. Βλ. πρόσφατα M. J. Osborne – S. G. Byrne, *The foreign residents of Athens. An Annex to the Lexicon of Greek Personal Names: Attica* (Λουβαίνη 1996) 109 ἀρ. 2591 (ca. 3ος αἰ. π.Χ.) καὶ 356 ἀρ. 8083 (405 π.Χ.).

143. *LGPN* I, s.v., S. Minon, "Remarques onomastiques sur l'inscription crétoise de Chamalévri", *ZPE* 160 (2007) 108, *Bull.épigr.* 2008, 441, D. Foraboschi, *Onomasticon Alterum*

πορίσκος, ἢ ἀκόμα Δαλατραλις, Εἰσατραλις, Μουκατραλις κλπ.[144] Πιθανὴ εἶναι ἡ σύνδεση τοῦ ὀνόματος μὲ τὸ ἐθνικὸ Τραλ(λ)εῖς, οἱ ὁποῖοι ὑπηρετοῦν ὡς μισθοφόροι στὰ στρατεύματα τῶν βασιλέων τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.[145] Τὰ ρωμαϊκὰ ὀνόματα Μᾶρκος, τὸ ὁποῖο φέρει ὡς supernomen ὁ ἔφηβος Ἀσκληπιόδωρος, γιὸς τοῦ Ἀσκληπιοδώρου (στ. 15) καὶ Φίρμος (στ. 19), ἂν καὶ ἀπαντοῦν γιὰ πρώτη φορὰ στὴν προσωπογραφία τῶν Καλινδοίων, εἶναι ἤδη γνωστὰ στὴ Μακεδονία καὶ στὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ κόσμο.[146] Ἂν ἡ ἀνάγνωση τοῦ πατρωνύμου τοῦ ἐφήβου Ἡράκωντος, Λαικίου, εἶναι ὀρθή, πρόκειται πιθανότατα γιὰ ἕνα ἀμάρτυρο μέχρι τώρα gentilicium Laecius (γνωστὸ εἶναι τὸ Laecus).[147] Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ χρήση του ὡς προσωπικοῦ ὀνόματος συνδέεται ἀφενὸς μὲ τὴν παρουσία τῆς gens Laecia στὰ Καλίνδοια καὶ ἀφετέρου μὲ τὴν ὕπαρξη μικτῶν γάμων μεταξὺ Ρωμαίων πολιτῶν καὶ peregrini ποὺ δὲν ἔχουν τὸ ius conubii.[148]

Papyrologicum. Supplement al Namenbuch di F. Preisigke (Μιλάνο 1971) *s.v.*, Solin (σημ. 135), 441 (*SEG* XLV 832) καὶ τοῦ ἰδίου, *Die Stadtrömischen Sklavennamen. Ein Namenbuch* (Στουτγάρδη 1996) 610. Βλ. ἐπίσης καὶ O. Masson, "Une question delphique: qui étaient les «Mysiens» de Lilaia?", *REG* 106 (1993) 166, *SEG* XLIII 223.

144. Βλ. σχετικὰ D. Detschew, *Die thrakische Sprachreste* (Βιέννη 1957) 518-520, *LGPN* IV, 374, D. Dana, "Les noms de facture Thrace dans *LGPN* IV: Les noms fantômes et d'autres corrections", *ZPE* 157 (2006) 133, 135.

145. Βλ. σχετικὰ L. Robert, "Notes d'épigraphie hellénistique", *BCH* 59 (1935) 425-427 (=*OMS* I 182-184), E. Polaschek, *RE* VI A, 2 (1937) 2091-2093 ἀρ. 1, M. Launey, *Recherches sur le armées hellénistiques* (Παρίσι 1949· ἀνατ. 1987) 398-402 καὶ Masson (σημ. 143), 166. Τὸ ἐθνικὸ Τραλ(ε)ῖς μαρτυρεῖται καὶ σὲ ἀναθηματικὴ στὸ Διόνυσο ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Δράμας (2ος αἰ. π.Χ.)· βλ. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, «Ἀρχαῖος οἰκισμὸς Δράμας. Νέα ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Διονύσου», στό: *Ἡ Δράμα καὶ ἡ περιοχή της. Ἱστορία καὶ πολιτισμός. Πρακτικὰ Δ΄ ἐπιστημονικῆς συνάντησης, Δράμα 16-19 Μαΐου 2002*, Δράμα 2006, 57-72.

146. *LGPN* IV, s.v. Βλ. σχετικὰ καὶ H. Solin, "Latin Cognomina in the Greek East", στό: O. Salomies (ἐκδ.), *The Greek East in the Roman Context. Proceedings of a Colloquium organised by the Finnish Institute at Athens, May 21 and 22, 1999* (Helsinki 2001) 189-202 καὶ κυρίως 196.

147. Γιὰ τὸ gentilicium Laecus βλ. W. Schulze, *Zur Geschichte Lateinischer Eigennamen* (Βερολῖνο-Ζυρίχη-Δουβλῖνο 1966) 586 30, H. Solin-O. Salomies, *Repertorium nominum gentilicium et cognominum Latinorum* (Hildesheim-Zürich-New York 1994^2) 100.

148. F. Papazoglou, "Grecs et Romains à Stuberra. Problèmes de romanisation", *Ἀρχαία Μακεδονία* 4 (1983) [1986] 431-436, A. D. Rizakis, "Anthoponymie et société. Les noms romains dans les provinces hellénophones de l'empire", στό: A. D. Rizakis (ἐκδ.), *Roman Onomastics in the Greek East. Social and Political Aspects. Proceedings of the International Colloquium on Roman Onomastics, Athens, 7-9 Sept. 1993* («Μελετήματα» 21· Ἀθήνα 1996) 22 καὶ Hatzopoulos–Loukopoulou, *Recherches* II, 341-342.